

BİR SULTAN İKİ MERASİM: SALIHA SULTAN'IN DOĞUMU VE DÜĞÜNÜ *

Serap SUNAY**

ÖZET

Dünyaya gelmek ve dünya evine girmek, tüm insanlar için önemli birer dönüm noktasıdır ve pek çok kültürde farklı âdetler ve ritüellerle yüzyıllardan beri kutlanmaktadır. Söz konusu büyük imparatorluklar olduğunda, bu merasimler görkemli şenliklere sahne olmuştur. Osmanlı Devlet geleneğinde de önemli bir yeri olan hanedan üyelerinin doğum ve düğün merasimleri özenle yapılmıştır. Devlet, büyük masraflarla tertip ettiği çeşitli şenlikler vasıtasıyla tebaasına müjdeli haberi ilan edip, halkın heyecan ve merakla beklediği eğlenceler düzenlenmiştir. Yabancı devletlerin tebrikleri kabul edilmiş ve devletler düzenlenen törenlere temsilcileriyle katılmışlardır. Bu makalede, Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) ilk kızı Saliha Sultan'ın doğum ve düğün törenleri, bu konuda çok kıymetli bilgiler veren arşiv belgeleri, devrin gazeteleri ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak ele alındı. Bu sayede XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen iki ayrı merasim ve bunlar arasındaki farklar ile bir sultanın merasimlerinin portresi ve hanedan içerisinde değişen dengeler ile devletin içinde bulunduğu mali vaziyet gibi törenleri doğrudan etkileyen parametreler üzerinden söz konusu merasimleri irdeleme imkânı elde edildi.

Anahtar Kelimeler

Sultan Abdülaziz, Saliha Sultan, Damat Ahmed Zülkipli Paşa, Doğum, Ziyafet, Düğün, Merasim.

* Makalenin geliş tarihi: 11.05.2020 / Kabul tarihi: 28.11.2020

Bu makale Balıkesir Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından BAP 2018/122 kodlu proje ile desteklenmiştir. Makaleyi okuyup, kıymetli fikir ve önerileriyle çalışmanın tekâmülüne büyük katkı sağlayan ve kitabını henüz basılmadan lütfedip, istifade etmeme müsaade eden Sayın Hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

** Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, serapsunay@yahoo.com (Orcid ID: 0000-0002-0332-5439).

Giriş

Bu makalede, Sultan Abdülaziz'in hem tahta geçtikten sonra dünyaya gelen ilk çocuğu hem de ilk kızı olan Saliha Sultan'ın doğum ve düğün merasimleri incelendi. Bu sayede, Osmanlı saray tarihinde bir sultanın iki mühim mürüvveti ile bunların detayları, kendi içerisinde ve diğerleriyle benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konuldu. Yöntem olarak ise çalışmanın bel kemiğini oluşturan Saliha Sultan'ın doğum ve düğününe dair belgeler, arşiv ve gazetelerden sondaj yöntemiyle taranıp, tespit edildi. Hemen belirtmek gerekir ki söz konusu evraklar, aşağıda da izah edildiği üzere, hanedanın gelenek ve göreneklerini ortaya koymaları, sultanların doğumlarına ve düğünlerine atfedilen önem ile bunlar için yapılan hazırlıklar ve şenlikleri aktarmaları hasebiyle çok değerlidir. İlaveten bahsi geçen merasimlerin maliyetlerine dair verdikleri malumatlarla, konunun mali boyutunun kavranması noktasında da büyük önem ve kıymet kesbederler. Bu noktadan hareketle, çalışmada incelenen belgelerden çıkarılan somut veriler karşılaştırmalı ve rasyonel bir biçimde analiz edilip; Saliha Sultan'ın her iki merasimi de Osmanlı teşrifat ve teşkilat tarihi ile işin mali boyutu açısından irdelenip, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan değişim ve dönüşümün bir parçası olarak ele alındı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde kadına verilen önem ve bu merasimlerle devletin ihtişamına yapılan vurgu da elde edilen mühim çıktılar arasında yer almaktadır.

1. Saliha Sultan'ın Doğumu

Osmanlı Devleti'nde hanedana dair cülûs, kılıç kuşanma, düğün, sünnet gibi saray ve toplum yaşamını canlandıran merasimlerden birisi de padişahların çocuklarının doğumu vesilesiyle gerçekleştirilen "vilâdet-i hümayun" idi¹. Dünyaya gelecek hanedan mensubu için doğum öncesi ve sonrasında devletin ve padişahın şanına yakışır bir şekilde hummalı hazırlıklar yapılırdı. Haremdeki hazırlıklara bizzat valide sultan nezaret eder, doğacak bebek ve annesine yapılacak mücevherler ile dikilecek takımlar ve kıyafetler onun ta-

¹ Metin And, *40 Gün 40 Gece, Osmanlı düğünleri, şenlikleri, geçit alayları*, Toprakbank, İstanbul 2000, s. 37-39. Osmanlı şehzade ve sultanlarının doğumları için tertiplenen belli başlı vilâdet-i hümayunlar hakkında genel bir malumat için bkz. *Aynı yer*.

limatıyla Hazine-i Hümayun kethüdası ya da vekili tarafından hazırlanıp hareme teslim edilirdi². Bu süreçte oldukça etkili olan valide sultan, doğum haberini padişaha bildirir, padişah da gelen müjdecilere kürk ve kaftanlar giydirip, kıymetli hediyeler ihsan ederdi³. Ayrıca valide sultan da hediyeler dağıtıp, ihsanlarda bulunurdu⁴. Doğan çocuk erkek ise genellikle beş, kız ise üç kurban kesilir; dünyaya gelen adına düzenlenen donanma boyunca namaz vakitlerinde de erkek çocuk için yedişer, kız çocuk için üçer top atışı yapılırdı⁵. Teşrifatta önemli bir yere sahip olan bu merasimlerde, muhtemelen XVII. yüzyıldan itibaren düzenlenen beşik alayı, vilâdet-i hümayunların en öne çıkan merasimiydi⁶. Son derece görkemli olan beşik gönderme töreninde, bebeğe yirmi civarında cariye hizmet ederdi⁷. Hanedana yeni bir üyenin katılmasının heyecan ve mutluluğunun paylaşıldığı bu şenliklerin süresi ve ihtişamı ise baştaki padişaha, dönemin ruhuna, yenidoğanın cinsiyeti, ilk ya da hangi sırada doğduğuna göre değişiklik arz etmekteydi⁸. XIX. yüzyılda git-tikçe profesyonelleşen Osmanlı bürokrasisine paralel olarak, padişah çocuklarının doğumları ve düğünlerine dair detayların aktarıldığı arşiv malzemesi de nitelik ve nicelik bakımından bir hayli zenginleşti⁹.

Bu makalenin öznesi olan Sultan Abdülaziz'in ilk kızı Saliha Sultan, 10 Ağustos 1862 (13 Safer 1279) Pazar gecesi saat üç buçukta Beşiktaş Sarayı'nda dünyaya geldi ve doğumun ilanı için, âdet olduğu üzere, bir hatt-ı hümayun

² Çağatay Uluçay, *Harem II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, 3. Baskı, s. 70-74; Çağatay Uluçay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, İstanbul 1958, Sayı: 4, s. 201-204; Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 6-7*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2011, s. 17-18; Mehmet Arslan, "Osmanlı Döneminde Padişah Çocuklarının Doğumları Münasebetiyle Yapılan Şenlikler ve Vilâdet-nâme-i Hadîce Sultan", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 493-494.

³ Ali Akyıldız, *Harem'in Padişahı Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 226-227.

⁴ Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsriif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 38.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 171; Münir Sirer, "Velâdeti Hümayun ve Beşik Alayları", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt:4, Sayı: 43, Temmuz 1953, İstanbul, s. 2433-2434. Şayet uzun bir aradan sonra bir padişah çocuğu dünyaya gelirse kız veya erkek olduğuna bakılmaksızın beş pare top atılırdı (Zeynep Tarım Ertuğ, "Osmanlı Devletinde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, C. 9, s. 141).

⁶ Sirer, "Velâdeti Hümayun ve Beşik Alayları", s. 2434.

⁷ Ali Akyıldız, "Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı", *Saray Harem ve Mahrem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 39.

⁸ Ali Akyıldız, *Nazîme: Aydın ve Dindar Bir Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 26.

⁹ XIX. yüzyıl saray düğünlerinden bazılarını içeren defter hakkında bkz. Serap Sunay, "Sûr-ı Hümayun Defterine Göre 19. Yüzyıl Saray Düğünlerine Dair Bir Değerlendirme", *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:20, Sayı: 38, Aralık 2017, s. 327-339.

çıkarıldı¹⁰. Her yenidoğan hanedan üyesine bir dâye atanması geleneğine binaen, Saliha Sultan'ın dâyeliğine de Şemsifer Hanım tayin edildi¹¹. Saliha Sultan'ın annesi Dürrinev Başkadınefendi'dir (1835-1895)¹². 60 yaşında vefat

¹⁰ Vezîr-i me'al-i semîrim,

Cenâb-ı Rabb-ül-âlemînün lûtf ve ihsân-ı ilâhîsi olarak işbu şehri Saferü'l-hayrın on üçüncü Pazar gecesi bir kerîmem dünyaya gelmiş ve ismi Saliha tesmiye kılınmış olmasıyla bu misillü meserrâtdan hisse-dâr olunacağı der-kâr olduğundan işbu hattımız tasfir ve taraf-ı hamîyyet-simâtına tesyîr kılındı. Fî 14 Safer 1279 (T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], Hatt-ı Hümayun (HAT), nr. 1648/31, 11 Ağustos 1862/14 Safer 1279; *Takvim-i Vekayi*, nr. 656, 12 Ağustos 1862/15 Safer 1279, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 14, 1 Ağustos 1862/17 Safer 1279, s. 1; *Tercüman-ı Ahvâl*, nr. 218, 13 Ağustos 1862/16 Safer 1279, s. 1). *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesinin bir nüshasında doğru verilen Saliha Sultan'ın doğum tarihi, diğerinde sehven bir günlük sapmayla 14 Safer 1279 şeklinde yanlış verilmiştir (Krş. *Tercüman-ı Ahvâl*, nr. 218, 13 Ağustos 1862/16 Safer 1279, s. 1; *Tercüman-ı Ahvâl*, nr. 217, 11 Ağustos 1862/14 Safer 1279, s.1). Keza aynı hata hanedanın şeceresini içeren bir başka defterde de tekrarlanmıştır (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TSMA. d], nr. 494, vr. 3b). Söz konusu hata, Saliha Sultan'ın doğumunu ilan eden aynı tarihli hatt-ı hümayundan kaynaklanmış olmalıdır. Oysa yukarıda verildiği üzere, belgenin içinde Saliha Sultan'ın Safer ayınının 13'ünde doğduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca bir başka evrakta da Saliha Sultan'ın doğumunun hem hicrî hem de rumî tarihleri 13 Safer 1279/29 Temmuz 1278 Pazar şeklinde verilmiştir (BOA, Hazine-i Hassa Defterleri [HH. d], nr. 19297) ki her ikisi de 10 Ağustos 1862 tarihine denk gelmektedir. Uluçay ve Öztuna ise Saliha Sultan'ın doğum tarihini miladi takvime çevirirken bir aylık bir sapmayla, 11 Temmuz 1862 şeklinde hatalı vermişlerdir (M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980, s. 164; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar, Türkiye, (1074-1990)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969, II, s. 280-281). Bir başka kaynakta ise Saliha Sultan'ın adı "Fatma Saliha" şeklinde verilmiştir (*Genealogy of The Imperial Ottoman Family* (2011), Compiled by Osman Selaheddin Osmanoğlu, Jamil Adra and Edhem Eldem, The Isis Press, İstanbul 2011, p. 43). Ancak başta Sultan'ın doğumunu ilan eden belge olmak üzere çalışmada incelenen arşiv belgelerinde, dönemin gazetelerinde ve literatürde kendisinden Saliha Sultan şeklinde bahsedilmiştir.

¹¹ Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 153. Uzun seneler Sultan'ın hizmetinde kaldığı anlaşılan dâyesi Şemsifer Hanım'a, ikinci rütbeden Şefkat Nişanı ihсан buyrulmuştu (BOA, İrade Taltifat (İ. TAL), nr. 269/59, 14 Ocak 1902/1 Kânunusani 1317).

¹² Osman Selaheddin Osmanoğlu, *Osmanlı Hanedanı'nın Kayıt Defteri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 135; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 162-164; Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, s. 279; Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin*, s. 152.

eden Dürrinev Başkadınefendi, Sultan II. Mahmud'un türbesinde medfunur¹³. Saliha Sultan, babası Abdülaziz henüz şehzade iken 11 Ekim 1857 tarihinde Dürrinev Başkadınefendi'den doğan ağabeyi Yusuf İzzeddin Efendi ile anne baba bir, öz kardeştir¹⁴. Babaannesi Kemalifer Hanım ile Saliha Sultan'ın annesi Dürrinev Başkadınefendi'nin kardeş olmasından ileri gelen akrabalık sayesinde Saliha Sultan ile bir hayli yakın olan Leyla Açıba, Saliha Sultan'ı "O güzel çehresi gözümün önünden hiç kaybolmaz. Badem şeklindeki ela gözleri, uzun kumral saçları, billur teni ve zarif hali her daim zihnimde bakidir" sözleriyle tasvir etmiştir. Eğitimi hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmadığımız Saliha Sultan'ın iyi derecede Fransızca bildiğine de yine Açıba'nın annesi Mahşeref Hanım'a Fransızca'yı bizzat Saliha Sultan'ın öğrettiğine dair aktardıklarından vâkıf olmaktadır. Ayrıca Saliha Sultan'ın hizmetinde bulunan kalfaların Avrupa'daki nedimeler gibi olmasını istemesi de Avrupaî yaşam tarzına uzak olmadığını göstermektedir. Açıba, Saliha Sultan'ın kişisel gelişiminde Abdülaziz'in önemli rolü olduğunu ve ilk kızı olması hasebiyle tahsil ve terbiyesine itina gösterdiğini de ifade eder¹⁵. Aşağıda aktarıldığı

¹³ M. Çağatay Uluçay, *Padışahların Kadınları ve Kızları*, s. 162-163; Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, s. 279. Alderson, Dürrinev Başkadınefendi'nin vefatı tarihini 1892 şeklinde vermiştir (Anthony Dolphin Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, yay. haz. Mustafa Armağan, İstanbul 1999, s. 287).

¹⁴ Şehzadelerin çocuk sahibi olması yasak olduğundan Yusuf İzzettin, Mekke Mollası Kadir Bey'in Eyüp'teki hânesinde gizlice büyütülmüştü. Babası Abdülaziz'in cülusuyla birlikte saraya alınan Yusuf İzzettin'in varlığı da böylece kamuoyuna duyurulmuştu (Ali Akyıldız, "Osmanlı Saltanat Veraseti Usulünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz'in Yusuf İzzeddin Efendi'yi Veliaht Yapma Çabaları", *Deutsch-türkische Begegnungen/Türk Alman Tesadüfleri, Festschrift für Kemal Beydilli/Kemal Beydilli'ye Armağan*, EB-Verlag, Berlin 2013, s. 514; Ali Akyıldız, "Yûsuf İzzeddin Efendi", *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV/13). Sultan Abdülaziz, cülus günü Sultan Abdülmecid'in şehzadelerini sarayda kabul ettiği esnada, 5 yaşındaki oğlu Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'yi takdim ederek "Bu da sizdendir. Merhum Efendimiz de biliyordu. Buna da bakıverin" der. Cevdet Paşa, Abdülaziz'in, Yusuf İzzeddin'i Eyüp'te saklamasına rağmen, bir müddet sonra köle diye kendi dairesine alıp eğittiğini, saray halkı buna inansa da Abdülmecid'in konuya vâkıf olduğu halde bilmezden geldiğini ifade eder (Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 146-147).

¹⁵ Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin*, s. 36, 152-153. Bununla birlikte Abdülaziz, diğer kızı Nazime Sultan'ın eğitimine de aynı özeni göstermiş, kendisinin oldukça donanımlı piyano çalan, aydın bir şahsiyet olarak yetişmesini sağlamıştır (Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 30-38). Çocuklarının gelişimine önem verdiği anlaşılan Abdülaziz, ayrıca onların oynaması için saraya Avrupa'dan çeşitli oyuncaklar da getirtmişti (Lâle Uçan, "Dolmabahçe Sarayı'nda Çocuk Olmak: Sultan Abdülaziz'in Şehzâdelerinin ve Sultanefendilerinin Çocukluk Yaşantılarından Kesitler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 14, 2019, s. 244).

üzere aynı tutum, Saliha Sultan'ın doğumu için düzenlenen merasim ve hazırlıklarda da kendini göstermiştir.

Saray halkı ve hükümete bildirilen Saliha Sultan'ın doğumu, başta devletin resmi yayın organı *Takvim-i Vekayi* olmak üzere devrin bazı gazeteslerinde yayınlanarak kamuoyuna duyuruldu. Doğumun ertesi günü, hatt-ı hümayun, darüssaade aşasıyla Bâbîâli'ye gönderildi ve burada hazır bekleyen devlet erkânı ile memurlar huzurunda okundu, dualar edildi. Saliha Sultan'ın doğumunu kutlamak için âdet olduğu üzere üç gün boyunca namaz vakitlerinde toplar atıldı ve geceleri görkemli eğlenceler tertip edildi. Osmanlı saray düğünlerinin en temel unsurlarından olan çeşitli ateş işleri Pazartesi gecesinden, Çarşamba gecesine kadar Boğaziçi'nin farklı yerlerine çıkarılan sallarda icra edildi. Devlet ricali, dâiyân ve çeşitli görevlilerin hâne ve sahilhânelerinin önünde kandiller yakılarak, şehrâyinler yapıldı¹⁶. Yine âdet olduğu üzere başta sadrazam olmak üzere vükelâ, ulemâ ve diğer memurlar Perşembe günü padişahın huzuruna çıkarak, hayır duaları eşliğinde Saliha Sultan'ın doğumu için tebriklerini bildirdikleri "rikâb resmi" olarak anılan tören icra olundu¹⁷. Bunların yanı sıra âdet olduğu gibi Saliha Sultan'ın doğumu şerefine padişah, yerli ve yabancı bazı kimselere çeşitli rütbelerden nişanlar ihсан buyurdu¹⁸.

Osmanlı devlet geleneğinde devrin tanınmış şairleri, padişahların cülûsu, kızlarının ve oğullarının doğumu, sefere çıkarken ve seferde başarılı olmaları için kasideler yazar, tarih düşürürlerdi. Bunlar sadarete gelir, içlerinden beğenilenler seçilerek padişaha sunulurdu. Padişah da şairleri atiyeler, nişanlar, rütbe terfisi gibi ihсанlarla ödüllendirirdi. Saliha Sultan'ın doğumu için de farklı tarihler düşürüldü. Tespit edebildiklerimizden birisi

¹⁶ *Takvim-i Vekayi*, nr. 656, 12 Ağustos 1862/15 Safer 1279, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 14, 1 Ağustos 1862/17 Safer 1279, s. 1; *Tercüman-ı Ahvâl*, nr. 218, 13 Ağustos 1862/16 Safer 1279, s. 1. Daha önce belirtildiği üzere şenliklerin icrasındaki farklılıklara ilave olarak teşrifat kaidelerinin uygulanmasında da bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin Saliha Sultan'ın kardeşi Nazime Sultan'ın doğum haberi, o yönde bir emir olmasına rağmen, dönemin matbuatında yer almamıştır. Hatta Nazime Sultan'ın doğumu, sıra dışı bir şekilde, âdet olduğu üzere doğduğu gün değil de bir aydan fazla bir zaman sonra Bâbîâli'ye bildirilmişti (Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 26-27).

¹⁷ *Takvim-i Vekayi*, nr. 657, 19 Ağustos 1862/22 Safer 1279, s. 1; *Tercüman-ı Ahvâl*, nr. 219, 15 Ağustos 1862/18 Safer 1279, s. 1.

¹⁸ *Takvim-i Vekayi*, nr. 657, 19 Ağustos 1862/22 Safer 1279, s. 1; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 14, 14 Ağustos 1862/17 Safer 1279, s. 1.

Bâbiâli Mütercim-i Sânisî Halis Efendi tarafından kaleme alınmışken¹⁹, diğeri ise Ziya Paşa'ya ait şu mısralardır²⁰:

“Abd-i mahsûsû Zıyâ târîh yazdî bî-bedel

Sâlihâ Sultan mübâhî kıldı mehd-i şevketi”

O esnada Kıbrıs'ta sürgünde bulunan Kazım Bey de Saliha Sultan'ın doğumuna şu tarihi düşürdü²¹:

...Dü bâlâ düşdi Kâzım mısra'-ı târîh-i sâmîsi

Kudûm-ı Sâliha Sultân dil-şâd itdi dünyâyı

2. Yapılan Hazırlıklar ve Vilâdet-i Hümayunun Mali Portresi

2.a. Hazırlanan Eşyalar

Saliha Sultan için yeniden tanzim edilen son derece kıymetli eşyalar, büyük bir özenle ve hiçbir masraftan kaçmadan hazırlanıp, hareme teslim edildi²². Bir sultanın hayatının ilk evrelerinde kullandığı eşyalar ve odasının tefrişi hakkında fikir vermesi bakımından önem arz eden doğum takımında en dikkat çeken parçalardan birisi 142.725 kuruş (68.508 \$)²³ değerindeki roza elmas ile süslü yaldızlı gümüş beşik idi. Bunun haricinde Saliha Sultan'ın yaldızlı ağaç beşik ve ceviz beşik olmak üzere iki beşiği daha vardı. Beşiğin başucuna 10.779 kuruşa (5.174 \$) imal edilen pırlanta elmas, inci ile süslenmiş, tırtıl işlemeli ve inci püsküllü Mushaf-ı Şerif kesesi içine Derviş Ali hattıyla

¹⁹ *Ceride-i Havadis*, nr. 1105, 18 Ağustos 1862/21 Safer 1279, s. 1.

²⁰ Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, s. 281. Alıntılara müdahale edilmemiş, metnin orijinaline sadık kalınmıştır.

²¹ BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme (A. MKT. MHM), nr. 241/96, lef 2-3, 30 Eylül 1862/5 Rebiülahir 1279. *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün* vezninde yazılmış metnin okunmasında yardımcı olan Doç. Dr. İsmail Avcı'ya teşekkür ederim. Kazım Bey, bu sayede kısa süre sonra affedildi. (BOA, İrade Dahiliye [İ. DH], nr. 501/34100, 15 Aralık 1862/22 Cemaziyelahir 1279).

²² TSMA, d. nr. 7767/2, vr. 12b-13b.

²³ Makalede, Osmanlı dönemindeki parasal ölçülerin okuyucuya fikir verebilmesi adına kuruş veya lira olarak verilen meblağların yanına parantez içinde, Şevket Pamuk'un hazırladığı listeler kullanılarak, 1998 yılı itibarıyla ABD doları üzerinden olan değerleri verilmiştir (Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000).

on üç satırlı olarak yazılı bir Mushaf-ı Şerif konulmuştu. Saliha Sultan'ı nazardan koruması için 12.562,5 kuruşa (6.030 \$) pırlanta elmas ile süslü bir maşallah ve ayrıca 9.443,5 kuruşa (4.533 \$) pırlanta, elmas, yakut, zümrüt ve firuze ile süslü horoz mahmûzu nazar takımı hazırlanmıştı. Keza Saliha Sultan'ın odasının tefrişinde yer alan 11.781 kuruş (5.655 \$) değerindeki pırlanta elmasla süslü zümrüt avize dikkati çeken kıymetli parçalardan bir diğerydi. Saliha Sultan'ın gümüş hamam tası; gümüş kaplı başa²⁴ ve yıldızlı gümüş sübek, yani lazımlığı toplamda 8.347,5 kuruşa (4.007 \$); bakırdan olan yıldızlı legeni ve abrîzi, yani ibriği dahi 8.380 kuruşa (4.022 \$) imal edildi²⁵.

Saliha Sultan'ın doğum takımları da son derece kıymetli ve pahalı kumaşlardan düzülüp, hareme teslim olundu. Bunlar arasında inci, sırma, pul ve tırtıl işlemeli pembe serâser ve fermâyış şallı beşik yorganları ile oyalı beşik örtüsü; göğez atlas ve dokuma tülbentten beşik şilteleri; kılıpdan işlemeli ve oyalı yatak çarşafı sayılabilir. Saliha Sultan'ın düşmesini önlemek için beşiğe sarıp, bağlanan yine inci, sırma, pul, tırtıl işlemeli ve sırma kaytanlı pembe serâser ile fermâyış şallardan bağırdağ yapıldı. Hazırlanan kundak takımında Saliha Sultan'a giydirilmek üzere fermâyış şal; Hindî şal ve tülbent olmak üzere pek çok takke mevcuttu. Bunlar temiz kalması için kılıpdan işlemeli göğez atlas takke pûşidesiyle sarılıydı. Ayrıca yenidoğan Sultan'ın hassas cildini korumak maksadıyla çoğunluğu tülbentten etek bezleri; pembe entariler ve ayak bezleri hazırlandı. Keza bunları muhafaza için inci, sırma, pul ve tırtıl işlemeli mâi atlas bohça ile eşyaları koymak için 12 adet sandık vardı²⁶. Sandıkların sayısı dahi hazırlanan doğum takımının cesameti hakkında fikir vermektedir.

İtinâlı bir şekilde kıymetli taşlar, inciler ve en kaliteli kumaşlarla süslenen doğum odası için haremın en büyük odalarından birisi seçilirdi²⁷. Yenidoğanın annesi için de üzeri yakut, zümrüt ve incilerle süslenmiş kırmızı atlas cibinlikli bir yatak hazırlanırdı²⁸. Saliha Sultan için tanzim edilen odanın

²⁴ Başa, kaplumbağa kabuğuna verilen addır. Başa, konsol, duvar saatleri, tarak, tabaka, enfiye kutusu, kaşık, baston başı ve tespih gibi ürünlerin imalatında kullanılmıştır. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, C. I, s. 146).

²⁵ T SMA. d, nr. 7767/2, vr. 12b.

²⁶ T SMA. d, nr. 915.

²⁷ M. Çağatay Uluçay, *Harem*, s. 70-71.

²⁸ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 167.

tefrişinde büyük bir kısmı yine inci, sırma, pul ve tırtl işlemeli ve kız bebek olduğu için pembe ağırlıklı yatak takımı ve yastık; pencere ve kapı perdeleri; altın yaldızlı pirinç perde kolları ve kornişler; sırma karyola püskülleri ve karyolalar; canfes yatak şilteleri; koltuklar ile çeşitli kumaşlardan yapılmış oturma köşeleri kullanıldı. Vilâdet-i hümayun için düzenlenen dairedeki büyük divanhanede göğez zemin üzerine sarıçiçekli ve ipek saçaklı pencere perdeleri ile aynı kumaştan koltuklar ve sandalyeler döşendi. Saliha Sultan'ı dış etkenlerden korumak maksadıyla da kılapdanlı ince tül bir cibinlik bulunmaktaydı. Doğum hazırlıkları bunlarla da sınırlı değildi. Saliha Sultan'ın annesi Dürrinev Başkadınefendi ile ebe kadına doğum hediyesi olarak rengârenk ve kadife, atlas ve ipek gibi kıymetli kumaşlardan; içerisinde entârî, çakşır, yani şalvar; samur nâfesi kürk; rugan terlik ve ayakkabısı bulunan elbise takımları tanzim edildi. Ayrıca vilâdet-i hümayunlarda âdet olan ve dağıtılmak üzere beyaz Mecidiye olarak 30.000 kuruş (14.400 \$) hareme gönderildi²⁹.

Yukarıda bahsedilenlerden de anlaşılacağı üzere bu denli şatafatlı bir vilâdet-i hümayun neticesinde toplam 10.990.682 kuruş (5.275.527 \$) civarında devasa bir meblağ harcandı³⁰. Buna göre Saliha Sultan için Kuyumcu Bogos'un hazırladığı gösterişli doğum takımlarında kullanılan değerli taş ve madenler için 204.018,5 kuruş (97.929 \$) ve önceki hesaptan kalan 45.638,5 kuruşla (21.906 \$) birlikte toplam 249.657 kuruş (119.835 \$) ödendi. Anderyas Bezirgân'dan alınan envâî çeşit kumaş için ise 7.736.923 kuruşu (3.713.723 \$) işçilik üstadiyesi olmak üzere diğer malzemelerle birlikte toplam 12.541.764,5 kuruştan (6.020.047 \$), 2.091.739,5 kuruşu (1.004.035 \$) Anderyas'ın hesabından düşülerek, kalan 10.450.025 kuruş (5.016.012 \$) ödendi. Diğer masraflarla beraber Saliha Sultan'ın doğumu için harcanan meblağ, Hazine-i Enderun'a parça parça ödendi³¹. Burada ortaya konulması gereken bir diğer önemli hu-

²⁹ TSMA. d, nr. 915. Saliha Sultan'dan sonra doğan Şehzade Mahmud Celeleddin Efendi'nin doğumunda ise 10.000 kuruş çil akçe dağıtıldı (Merve Çakır, "Osmanlı Hânedanında Doğum: Velâdet-i Hümayûn", *Topkapı Sarayı Harem-i Hümayûnu: Harem Padişahın Evi*, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul 2012, s. 66).

³⁰ TSMA. d, nr. 7767/2, vr. 12b-13b; TSMA. d, nr. 372; TSMA. d, nr. 295, vr. 1b; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (TSMA. E), nr. 574/13.

³¹ TSMA. d, nr. 7767/2, vr. 12b; TSMA. d, nr. 372. Anderyas ve Bogos'a verilen yekûnun büyük kısmının dışında da Hallaçbaşı Halil Ağa'dan alınan Amerikan bezi, kaftan,

sus ise Saliha Sultan'ın doğumu için yapılan harcamaların, kardeşlerinin doğumlarına sarf edilen meblağlarla kıyaslanıp, masrafın büyüklüğünün tam manasıyla tespit edilip, anlamlandırılmasıdır. Mesela Saliha Sultan'dan birkaç ay sonra 17 Kasım 1862/24 Cemaziyelevvel 1279 Pazar gecesi dünyaya gelen kardeşi Şehzade Mahmud Celaleddin'in³² doğumu için yaklaşık ablasının üçte biri kadar, yani 3.613.710,5 kuruş (1.974.581 \$) harcandı³³. Aradaki büyük farkın gerekçesi bir başka evrakta: Saliha Sultan'ın doğumunda hazırlanan takımların "fevkalâde tanzîm olunarak müstesnâ" tutulduğu; şehzadeninkinin ise "vilâdet-i hümayuna mahsus tanzim olunan eşya-i nefiseler fevkalâde hükmünde olmayıp ikinci derecede" olduğu ifadesiyle çok güzel bir şekilde izah edilmiştir³⁴. Keza 14 Şubat 1867 tarihinde dünyaya gelen Nazime Sultan'ın vilâdet-i hümayunu için düzenlenen eşyası, dairesi, annesi ikinci kadına tanzim edilen sırma işlemeli ağır elbise masrafları ise toplam 1.275.733 kuruş (676.138 \$) idi³⁵. Bu bilgilerden Nazime Sultan'ın doğumu için harcanan meblağla, Saliha Sultan'ın doğumu şerefine yapılan masraf arasında yaklaşık sekiz buçuk kat gibi büyük bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Ancak makas gittikçe daha fazla açılmıştır. Örneğin 28 Eylül 1866/18 Cemaziyelevvel 1283 Cuma günü dünyaya gelen Şehzade Mehmed Selim Efendi'nin vilâdet-i hümayun takımı ile kahve puşidelerinin toplam masrafı 603.246 kuruş (289.558 \$) iken; 30 Kasım 1866/22 Receb 1283 Perşembe gecesi dünyaya gelen Emine Sultan'ınki ise 600.215 kuruş (288.103 \$) idi³⁶. Misalleri arttırmak

tülbent gibi malzemeler ile eşya, yevmiye vesair masrafları için 8.035 kuruş (3.857 \$); Mirahor Ağazâde Mehmed Bey ve Rızâ Efendi'den alınan şallar için toplam 36.000 kuruş (17.280 \$); Derviş Ali Ağa ile Oseb'e yorgan, çeşitli eşya ve yevmiye masrafı olarak 20.670 kuruş (9.922 \$); marangoz Mişel Bezirgân'ın vilâdet-i hümayun odası için imal ettiği köşe sediri, pencere ve kapı kornişi gibi eşyalar için 11.400 kuruş (5.472 \$); Kont Bezirgân'a 1.800 kuruş (864 \$); fabrika-i hümayundan alınan 34 top basma için 5.100 kuruş (2.448 \$); yine alınan çeşitli kumaşlar için 10.600 kuruş (5.088 \$) ve kürkler, fularlar, yemeniler için de 143.433,5 kuruş (68.848 \$) sarf edildi (TSMA. d. nr. 7767/2, vr. 12b; TSMA. d. nr. 372).

³² BOA, HAT, nr. 1648/32, 17 Kasım 1862/24 Cemaziyelevvel 1279; TSMA. d. nr. 295, vr. 1b. Alderson, Mahmud Celaleddin Efendi'nin doğum tarihini 14 Kasım 1862 şeklinde hatalı vermiştir (Alderson, *Osmanlı Hanedanı*, s. 287).

³³ TSMA. d. nr. 376; TSMA. d. nr. 7767/2, vr. 14b-15a.

³⁴ TSMA. d. nr. 971.

³⁵ Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 28.

³⁶ BOA, HH. d. nr. 21795; TSMA. d. nr. 1042-1; TSMA. d. nr. 1042-2; TSMA. d. nr. 295, vr. 3a. Mehmed Selim Efendi 23 Ekim 1867/24 Cemaziyelahir 1284 Salı günü ve Emine

mümkün olmakla birlikte, gittikçe azalan şehzade ve sultanların doğum masraflarında son olarak, 20 Mart 1873/21 Muharrem 1290 Perşembe günü doğan Esmâ Sultan'a ve annesine doğumu için hazırlanan eşyaların ise sadece 104.844 kuruş (48.228 \$) tutarında olması, aradaki büyük farkı göz önüne sermek için yeterlidir³⁷. Bu tablodan anlaşıldığı ve çalışmada tespit edilebildiği kadarıyla, Saliha Sultan'ın kardeşlerinin büyük bir kısmının doğumu için toplamda yaklaşık 6.838.417,5 kuruş (3.282.440 \$) harcanmıştı ki bu meblağ, sultanınkinin yanına dahi yaklaşmamaktaydı.

Konuyu daha somut bir hâle getirmek gerekirse, Saliha Sultan'ın doğduğu sene taşrada görev yapan memurlardan kesitler vermek, işin mali boyutunun daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Şöyle ki, o devirde Çankırı'da görev yapan kâtipler 250 kuruş (120 \$), Bozcaada'daki zabtiyeler 112 kuruş (53,7 \$), taşrada bir mektep hocası 300 kuruş (144 \$) maaş almaktaydı. Yabancı dil eğitiminin zayıf kabul edildiği Osmanlı Devleti'nde, dolayısıyla kalifiye olarak tabir edilebilecek çeşitli yerlerde görev yapan tercümanlara dahi 1.000 kuruş (480 \$) aylık maaş verilmekteydi³⁸. Bu bilgiler ışığında, Saliha Sultan'ın doğumu şerefine harcanan toplam meblağ, tahayyül sınırlarını zorlayacak bir biçimde o dönemde görevli bir kâtibin ortalama aylık 250 kuruş (120 \$) maaşının yaklaşık 44.000 katına tekabül etmekteydi. Ayrıca belirtmek gerekir ki söz konusu harcamalar, Saliha Sultan dünyaya

Sultan da 20 Şubat 1867/15 Şevval 1283 Çarşamba günü henüz bebekken vefat ederek, Divanyolu'ndaki Sultan II. Mahmud türbesine defn olundular (TSMA. d, nr. 494, vr. 3b). Türbelerinde Şehzade Mehmed Selim Efendi ile Emine Sultan'ın mezarları etrafına pirinçten yapılmış ve üzeri üç kat altın yıldızlı beşik ile sırma işlemeli puşide için 86.765 kuruş (45.985 \$) sarf edildi (BOA, A.MKT. MHM, nr. 405/50, 20 Nisan 1868/27 Zilhicce 1284). Ali Vâsıb Efendi, Sultan Abdülaziz'in çocuklarını verdiği listede Mehmed Selim Efendi ile Emine Sultan'a yer vermemiştir (Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtıratı Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İştiklerim*, haz. Osman Selaheddin Osmanoglu, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 492).

³⁷ TSMA. d, nr. 360, vr. 1b. Ayrıca Şehzade Abdülmecid Efendi'nin, Şehzade Mehmed Şevket Efendi'nin, Emine Sultan'ın ve Mehmed Seyfeddin Efendi'nin vilâdet-i hümayun masrafları için bkz. TSMA. d, nr. 354, vr. 1b, 3b; TSMA. d, nr. 295, vr. 3a; TSMA. d, nr. 567; TSMA. d, nr. 7781, vr. 1b, 2b; TSMA. d, nr. 365; TSMA. d, nr. 397, vr. 1b; TSMA. d, nr. 460, vr. 2a; TSMA. d, nr. 566, vr. 2a; TSMA. d, nr. 7514; TSMA. d, nr. 589.

³⁸ BOA, Meclis-i Vala (MVL), nr. 625/31, 17 Mart 1862/16 Ramazan 1278; BOA, MVL, nr. 787/84, 9 Mart 1862/8 Ramazan 1278; BOA, MVL, nr. 944/1, 19 Şubat 1862/19 Şaban 1278; BOA, MVL, nr. 950/27, 16 Haziran 1862/18 Zilhicce 1278; BOA, MVL, nr. 953/24, 14 Ağustos 1862/17 Safer 1279.

gelmeden yaklaşık beş-altı ay önce, devrin sadrazamı Keçecizâde Fuad Paşa'nın, Sultan Abdülaziz'in emri üzerine sunduğu devletin büyük bir mali kriz içinde olduğunu belirttiği 21 Şubat 1862 tarihli tafsilatlı raporuna³⁹ rağmen yapıldı. Oysa maliyenin içinde bulunduğu vaziyet, acil ve köklü bir takım önlemleri zaruri kılmaktaydı. Zira Ocak 1862'den Mart ayına kadar memurların maaş ödemelerinin durdurulması⁴⁰ meselenin bir başka çarpıcı noktasını teşkil etmekteydi.

2.b. Ziyafet

Osmanlı devlet geleneğinde sûr-ı hümayunlarda olduğu gibi Saliha Sultan'ın doğumu şerefine de saray bürokrasisine bir yemek tertip edildi. Ziyafette kullanılan ürünleri içeren belge, XIX. yüzyıldaki bir resmi ziyafet ve maliyeti hakkında fikir verdiği gibi sarayın tüketim alışkanlıkları konusuna da ışık tutup, önemli bilgilere ulaşmayı sağladı⁴¹. Bilindiği üzere klasik dönem Osmanlı saray mutfağında en fazla koyun eti tercih edilirdi ve tavuk ve balığı nispetle daha fazla tüketilirdi⁴². XIX. yüzyılda da kırmızı et kullanımının ağırlıkta olduğu sarayda, koyun ve kuzu eti en çok tercih edilen et cinsleriydi⁴³.

³⁹ Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 121-123. Sultan'ın doğum kutlamalarının yapıldığı 1862 senesi, babası Sultan Abdülaziz'in saltanatının birinci yıldönümüne tesadüf etmekteydi ve bir başka görkemli merasime daha şahit oldu. Şöyle ki, dönemin Sadrazamı Fuad Paşa (1861-1863) marifetiyle, padişahın cülus ve vilâdet-i padişahî, yani doğum günlerinin düzenlenecek umumi bir tebrik töreniyle resmen kutlanması kararlaştırıldı. Bu sayede yabancı elçilerin, Osmanlı tebaası dini liderler ve ricâlin de törenlere iştiraki sağlandı (Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 56-57).

⁴⁰ Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu*, s. 121. Devlet bütçesinde bir türlü gelir-gider dengesinin kurulamaması ve Rumeli'de önu alınamayan milliyetçilik hareketlerinin günden güne yaygınlaşması nedeniyle Fuad Paşa 2 Ocak 1863 tarihinde sadareten istifa etti (Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa, Keçecizâde", *DİA*, İstanbul 1996, XIII/203). Fuad Paşa hakkında bkz. Emine Atılgan Gümüüşsoy, *Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa (1815-1869)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

⁴¹ BOA, HH. d. , nr. 19297, 11 Ekim 1862/29 Eylül 1278.

⁴² Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 187-197.

⁴³ Özge Samancı, "19. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı", *Yemek ve Kültür*, Çiya Yayınları, Sayı:4, İstanbul 2006, s. 44.

Saray mutfaklarına düzenli olarak alınan tavuk ve piliç ise çorbalar ve pilavlara konulmasının yanında ana yemek olarak da servis edilirdi⁴⁴. Mükellef sofraların kurulduğu Beşiktaş Sarayı'nda Saliha Sultan şerefine verilen ziyafette ağırlıklı olarak beyaz et tercih edildi. Davetlilere Osmanlı saray mutfağının ana yemeklerinden olan 204 adet tavuk, 678 adet piliç pişirildi, yanı sıra sardalye ve mersin balığı ikram edildi⁴⁵. Bunların yanında francala, nân-ı âdi ve nân-ı fodula gibi muhtelif ekmekler servis edildi. Yemeklerde Osmanlı mutfak geleneğine uygun olarak büyük oranda sadeyağ ve nispeten az miktarda zeytinyağı ile günümüzde de sağlıklı olduğu için uzmanlarca tavsiye edilen kaya tuzu kullanıldı⁴⁶. Saray mutfağında en çok kullanılan gıda maddelerinden birisi de pirinçti ve resmi ziyafetlerde de önemli bir yeri vardı. Daha ziyade pilav olarak tüketilen pirinç⁴⁷, Leyla Saz'ın ifadesiyle, her sofrada bulunurdu⁴⁸. Saliha Sultan namına verilen ziyafette de bol miktarda pirinç pilavı pişirildi. Davette 4.000 adet yumurta kullanıldı⁴⁹ ki XVI. yüzyılda bir şehzade sarayında senelik yumurta tüketiminin⁵⁰ yaklaşık sekizde birine

⁴⁴ Özge Samancı, "XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Osmanlı Elitinin Yeme İçme Alışkanlıkları", *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Ed: Suraiya Faroqhi- Christoph K. Neumann, çev. Zeynep Yelçe, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 194.

⁴⁵ BOA, HH. d. , nr. 19297, 11 Ekim 1862/29 Eylül 1278. Bunlardan balık yemeklerinin, Saliha Sultan'ın doğum yemeğinde yer alması, hanedanın yemek kültürüne dair kayda değer bir veridir. Zira öteden beri Türklerin balığı pek sevmediği ve tüketmediklerinden dolayı saray mutfağında da fazla yer bulmadığına dair yerleşmiş bir kanaat hâkimdi (Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, Yeditepe, İstanbul 2010, s. 102; Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 178). Oysa Sultan II. Mahmud'un has mutfağında balık matbahı sorumlusu ile iki balıkçı bulunmaktaydı (Özge Samancı, Arif Bilgin, "II. Mahmud Dönemi İstanbul ve Saray Mutfağı", *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 328). Sultan Abdülmecid döneminde de padişahın has mutfağında bir balıkçı istihdam edilmişti. Bu durum Akyıldız'ın ifade ettiği gibi, aslında balığın sarayda nadiren tüketilmediğine ve zamanla padişah ile hanedan üyelerinin, dolayısıyla saray yemek kültürünün değiştiğine delalet etmekteydi (Ali Akyıldız, *Valide Sultan*, s. 328, 332).

⁴⁶ BOA, HH. d. , nr. 19297, 11 Ekim 1862/29 Eylül 1278.

⁴⁷ Özge Samancı, "XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Osmanlı Elitinin", s. 189.

⁴⁸ Leyla Saz, *Haremde Yaşam: Saray ve Harem Hatıraları*, haz. Sedat Demir, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2010, s. 108.

⁴⁹ BOA, HH. d. , nr. 19297, 11 Ekim 1862/29 Eylül 1278.

⁵⁰ Feridun M. Emecen, "Şehzadenin Mutfağı: III. Mehmed'in Şehzadelik Döneminde Manisa Sarayına Ait Bir Mutfak Masraf Defteri", *Soframız Nur Hanemiz Mamur:*

tekabül etmekteydi. Listede halis süt, kaymak, taze peynir, tas ve kova yoğurdu gibi Türk mutfağının temel unsurlarından olan süt ve süt ürünleri de yer aldı. Yiyecekleri lezzetlendirmek için ise karabiber, tarçın, karanfil, kakule, zencefil, gül tozu, çörek otu, anason, yenibahar ve Hindistan cevizi gibi baharat ve çeşnilerden yararlandı⁵¹. XIX. yüzyılda yemeklerde en çok tercih edilen baharat karabiber ve tarçındı. Tarçın, günümüzdeki kullanımından farklı olarak, tavuk, balık ve koyundan yapılan tuzlu yemeklerin üzerine serpilmekteydi⁵². Tatlılardan, Türk mutfağının klasikleri kabul edilen 640 çift kaymaklı ekmek kadayıfı, 75 kıyye⁵³ güllaç ikram edildi. Bunların üzerine serpmek için 40 kıyye gül suyu ile tatlılara renk veren 1.372 dirhem kırmız⁵⁴ tüketildi. Tatlandırmak için ise toz şeker ve çeşitli şekerler kullanıldı⁵⁵. Bunların dışında, “özel lezzetler” kategorisinde değerlendirilen⁵⁶, XIX. yüzyıl Osmanlı mutfağında ramazan ayında padişahın, haremının ve üst düzey görevlilerin sofralarında bulundurdukları envai çeşit peynir, yeşil zeytin, sucuk, havyar ve balık yumurtası gibi yiyecekler şenlik yemeğinde yerini aldı. Gıdaları soğutabilmek maksadıyla 494 kıyye kar ve buz ile bunları koymak için 172 adet soğutucu olarak kullanılan dışı hasır örgüyle kaplı şişe, yani karlık kullanıldı. Yemeğin arkasından Türk mutfağının vazgeçilmez lezzetlerinden kahve ikram edildi. Aydınlanma için mum, temizlik için de bol miktarda sabun bulunduruldu⁵⁷.

Ziyafette sunum da itinalı bir şekilde gerçekleştirildi. Yiyecekler 10 top kordeyle süslenmiş, 850 adet Venedik sepeti, 900 adet mavi kenarlı sepet, parlak sahtiyan kalıplı tabak serpûş, sarayda yemek servislerinde kullanılan saksonya porselen tabaklar, meşin tabaklar ve tablalar, 245 adet taam tablası,

Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak, Ed: Suraiya Faroqi- Christoph K. Neumann, çev. Zeynep Yelçe, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 114.

⁵¹ BOA, HH. d. , nr. 19297, 11 Ekim 1862/29 Eylül 1278.

⁵² Özge Samancı, “XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Osmanlı Elitinin”, s. 192.

⁵³ Kıyye: “Okka, dört yüz dirhem” (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1995, s. 519). “Okıyye, vukıyye, vakıyye veya kısaca kıyye ve hokka isimleriyle de anılan okkanın değeri 1282,945 gr. olarak hesaplanmıştır” (Cengiz Kallek, “Okka”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII/338).

⁵⁴ “Kırmız böceğinden çıkarılan parlak ve al boya” (Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 516).

⁵⁵ BOA, HH. d. , nr. 19297, 11 Ekim 1862/29 Eylül 1278.

⁵⁶ Özge Samancı, “XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Osmanlı Elitinin”, s. 195.

⁵⁷ BOA, HH. d. , nr. 19297, 11 Ekim 1862/29 Eylül 1278.

160 adet yemiş tablalarında, mercanlı abanoz, diğer abanoz, çemşir, siyah taklid olmak üzere çeşit çeşit ve destelerce kaşık takımları, yine destelerce mercanlı bağa ve cevizden hoşaf taslarında servis edildi. Muazzam bir organizasyon olduğu anlaşılan ziyafette zahireler ve eşyaların nakliyesi için kayık, mavna ve pek çok hamal görev yaptı. Ziyafette sadece erzak bahası 112.680 kuruş 18 parayı (54.086 \$) bulurken, meyve ve sebzeler için de 41.817 kuruş (20.072 \$) olmak üzere gıda maddelerine toplam 154.497 kuruş 18 para (74.159 \$) harcandı. Geri verilmek üzere sipariş edilen saksonya porselen tabak, bardak vesairenden kırılan ve kaybolanların tazmin bedeli olarak ise 55.551 kuruş (26.664 \$) borçlanıldı. Keza satın alınan bazı eşyalar için 18.359 kuruş (8.812 \$) ve çeşitli masraflar için 3.890 kuruş 10 para (1.867 \$), zahirelerin ve eşyaların nakliyesi için mavna, kayık ve hamalların ücretleriyle Matbah-ı Amire vekilharclarının masraflarına mukabil 4.490 kuruş (2.155 \$) olmak üzere toplam 82.291 kuruş 10 para (39.500 \$) sarf edildi. Ayrıca ziyafette hizmet etmek üzere istihdam edilen taşra işçileriyle, tabla-keşân ve diğer hademelere yevmiye olarak 18.120 kuruş (8.698 \$) verildi. Böylece Hazine-i Hassa'dan karşılanması talep edilen söz konusu meblağ genel toplamda 254.909 kuruş, 8 paraya (122.356 \$) ulaştı⁵⁸.

3. Saliha Sultan'ın Evliliği

3.a. Damat Seçimi ve Nişanlanması

Saliha Sultan henüz 14 yaşında iken babası Sultan Abdülaziz'in vefatıyla bir müddet annesiyle birlikte Feriye Sarayı'nda ikamete mecbur kaldı. Sultan V. Murad (1876) tahttan indirilip, yerine Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) geçince de Dolmabahçe Sarayı'na taşınarak, düğününe kadar burada ikamet etti⁵⁹. Dolayısıyla Saliha Sultan'ın evleneceği kişinin seçimi ve evlendirilmesi devrin padişahı II. Abdülhamid'e kaldı⁶⁰. Bu durumda Saliha Sultan'a bir damat adayı belirlemek gerekti ki bu da bir hayli sıkıntılı oldu. Şöyle ki, Saliha

⁵⁸ BOA, HH. d. , nr. 19297, 11 Ekim 1862/29 Eylül 1278.

⁵⁹ Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin*, s. 153; Ekrem Buğra Ekinci, *Sürgündeki Hânedan Osmanlı Ailesinin Çileli Asrı*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 588.

⁶⁰ Bazı kaynaklar, Saliha Sultan'ın babası Abdülaziz'in sağlığında Hidiv İsmail Paşa'nın oğlu İbrahim Hilmi Paşa ile nişanladığını fakat tahta geçen II. Abdülhamid'in, evlilikten doğabilecek bazı siyasi sakıncalardan çekindiği için nişanı bozduğunu ifade ederler (Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, s. 281; Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*,

Sultan sözde Eylül 1876 tarihinde II. Abdülhamid'in dört kız kardeşi Behice, Seniha, Mediha ve Naile Sultanlarla birlikte gerçekleştirilecek bir düğünde evlendirilecekti. Ancak bu karar bir temenniden öte geçemedi. Zira Saliha Sultan için henüz bir damat namzedi belirlenememişti. İşin garip yanı daha kiminle evleneceği dahi bilinmeyen Saliha Sultan'ın ikameti için eski serkurena Ahmed Bey'in Nişantaşı'ndaki konağının satın alınmasının gündeme gelmesiydi⁶¹. Nitekim bir müddet sonra Mediha Sultan'ın Sami Paşazâde Necib Bey, Naile Sultan'ın da Mabeyn-i Hümayun yaverlerinden Osman Bey'in kardeşi Mehmed Bey ile evlenecekleri ilan edilmişken; Saliha Sultan ile ilgili herhangi bir gelişme olmadı⁶².

Başarısızlıkla sonuçlanan ilk evlendirme girişiminin ardından ikinci ciddi deneme yaklaşık dokuz sene sonra Nisan 1885 tarihinde gerçekleştirildi. Padişahın evlenme çağını çoktan geçmiş sultanların acilen nikâhlanmasını emrettiği iradeyle, sultanlara birer damat adayı belirlendi. Buna göre Saliha Sultan'ın, Karesi Vilayeti Valisi Âtîf Beyefendi'nin oğlu Ahmed Şakir Bey ile Nazime Sultan'ın, Yaverân-ı Kirâm Derviş Paşa'nın oğlu Ali Halid Bey ile evlenmeleri padişah tarafından münasip bulundu. Damatların "*terbiye ve ahlakça*" yapılan tahkikatlarının da olumlu olmasıyla, sultanların çeyizlerinin tedariki ve düğünlerinin yapılması kararlaştırıldı⁶³. Hanedana damat seçilen kimsenin rütbesinin yükseltilmesi ile terfisi geleneği burada da bozulmadı ve Daire-i Adliye'de görevli Ahmed Şakir Bey'in damat namzetliği ilan edildikten hemen sonra rütbesi terfi ettirildi⁶⁴. Sultanların düğün masraflarının Maliye Hazinesi'nden karşılanması talep edildiğinden, harcamaları denetlemek üzere Yaverândan Namık Paşa'nın başkanlığında, Hazine-i Hassa Nazırı

s. 164; Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 97-98; Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin*, s. 153). Ancak, arşivde söz konusu malumatı teyit edebilecek bir belgeye tesadüf edilememiştir. Ayrıca daha önce Sultan Abdülmecid'in Münire Sultan'ı Mısır Valisi Abbas Paşa'nın oğlu İlhami Paşa ile evlendirmiş olması (Akyıldız, *Refia Sultan*, s. 67-68), bu bilgiye temkinli yaklaşmayı gerektirmektedir.

⁶¹ BOA, İ. DH, nr. 731/50936, 18 Eylül 1876/28 Şaban 1293; BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y. EE), nr. 5/90.

⁶² BOA, İ. DH, nr. 731/50978 2 Ekim 1876/13 Ramazan 1293; BOA, İ. DH, nr. 733/60067, 29 Eylül 1876/10 Ramazan 1293.

⁶³ Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 40-41; BOA, BOA, İ. DH, nr. 1295-4/102243, 19 Nisan 1885/4 Receb 1302.

⁶⁴ BOA, İ. DH, nr. 945/74816, 4 Nisan 1885/18 Cemaziyelahir 1302; BOA, İ. DH, nr. 957/75662, 9 Ağustos 1885/28 Temmuz 1301.

Agop Paşa ve Hazine-i Hümayun kethüdası ile gerekli görülen diğer görevlilerden oluşan bir komisyon kurulması öngörüldüyse de sonradan komisyona Agop Paşa başkanlık etti⁶⁵. Son derece kısıtlı bir bütçeyle yapılabileceği ifade edilen düğünün masraflarının, daha önce Seniha ve Mediha Sultanların düğünlerine sarf edilen kadar hatta daha azıyla yapılması istendi. Bu sebeple, sultanların çeyizlerinin de şatafattan uzak, son derece ölçülü olması gereği vurgulandı. Hatta Temmuz ayında yapılması planlanan Saliha ve Nazime Sultanların düğünlerinin onlardan üç sene evvel nikâhı kıyılmış fakat düğünü yapılmamış Cemile Sultan'ın kızı Fethiye Hanımsultanla birlikte yapılması gündeme geldi. Konu, bahsedilen şekilde biran evvel halledilmek üzere Meclis-i Vükelâ'ya havale edildi⁶⁶. Yapılan inceleme ve görüşmeler neticesinde Meclis-i Vükelâ, Saliha ve Nazime Sultanların evlilikleri için gereken çeyiz, ikamet edecekleri sarayların tamirâtı ve zaruri her türlü masrafın Mediha ve merhum Naile Sultanlarınkıyla kıyaslanamayacağını ifade etti. Zira her iki sultan için hazineden 15.000'er lira (870.000 \$) tahsis edilmişti. Oysa Saliha ve Nazime Sultanlar ile Fethiye Hanımsultan'ın sadece ikametgâhlarının tamirine en az 6.000'er lira (420.000\$) gerekmekteydi. Ayrıca Mediha ve Naile Sultanların ziynet eşyaları ve mücevherleri önceden tedarik edilmişti⁶⁷. Ayşe Osmanoğlu da hatıratında Behice, Seniha, Mediha ve Naile Sultanların çeyizlerini Sultan Abdülaziz'in hazırlattığını fakat düğünlerini babası II. Abdülhamid'in yaptırdığını ifade ederek bu bilgiyi teyit eder⁶⁸. Oysa şimdi böyle bir imkân olmadığından, sultanların ve hanımsultanın mücevherlerinin yeniden yaptırılması gerekiyordu ki bu da masrafı katlıyordu. Yapılan hesaplama göre, ikametgâhların tamiri ve döşenmesi, mücevherler ile çeyiz masrafı ve padişahın dağıtacağı atiyeler de dâhil olmak üzere Sultanların her birine 25.000 lira (1.750.000 \$); bu orana göre Fethiye Hanımsultan'a da 15.000 lira (1.050.000 \$), yani toplam 65.000 lira (4.550.000 \$) gerekiyordu. Söz

⁶⁵ Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 41-42.

⁶⁶ BOA, Yıldız Perakende, Mabeyn Başkıtabeti (Y. PRK. BŞK), nr. 9/38, 19 Nisan 1885/4 Receb 1302; BOA, İ. DH, nr. 1295-4/102243, 19 Nisan 1885/4 Receb 1302; BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), nr. 3/34, 22 Nisan 1885/10 Nisan 1301.

⁶⁷ BOA, MV, nr. 4/34, 27 Temmuz 1885/14 Şevval 1302; BOA, İ.DH, nr. 957/75678, 26 Temmuz 1885/13 Şevval 1302; BOA, Yıldız Resmi Maruzat (Y. A. RES), nr. 30/15, 27 Temmuz 1885/14 Şevval 1302.

⁶⁸ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2017, s. 69-70.

konusu meblağın ise âşar gelirleri ve gelecek yılın ağnam vergisi teminat gösterilerek, borçlanma suretiyle karşılanması düşünüldü. II. Abdülhamid, öteden beri Hazine-i Hümayun'dan verilen sultanların nişan bohçalarında yer alan bir kısım eşya ve mücevherlerin, bu kez buradan verilmesini onaylamadı ve dışarıdan satın alınması yönünde talimat verdi⁶⁹. Evlilik kararının alınmasıyla birlikte teamüllere uygun olarak, Saliha Sultan'ın dışarıdaki işlerini takip etmek üzere Yusuf İzzeddin Efendi'nin maiyetinden ve Mabeyn-i Hümayun hademesinden Salim Bey, sultana kethüda olarak atandı⁷⁰. Bu atamada, Saliha Sultan'ın ağabeyinin adamlarından birini tercih etmesi, ikisinin birbirleriyle güvene dayalı ve yakın münasebetlerinin olduğuna işaret eder.

İlkinde göre daha somut adımlar atılan ikinci teşebbüste yapılan bunca hazırlığa rağmen, bilinmeyen bir nedenle, Saliha Sultan yine evlenemedi. Saliha Sultan'ın bu talihsizliklerine bir de evlenmek için kendisinden bir hayli küçük II. Abdülhamid'in kızı Zekiye Sultan'ın gelinlik çağına erişmesini beklemek eklendi. Bu sebeple, dünya evine girdiğinde 27 yaşında olan Saliha Sultan, zamanına göre hayli geçkin bir yaşta evlenmek zorunda kalmıştı. Oysa kahir ekseriyeti siyasi nedenlere dayanan bu evliliklerde bilhassa klasik dönemde sultanlar çok küçük yaşlarda evlendirilmişlerdi. Ancak II. Mahmud döneminden itibaren, Saliha Sultan kadar ileri yaşta olmamakla birlikte, sultanlar eskiye nispetle daha geç yaşlarda evlenmişlerdi⁷¹. II. Abdülhamid'in bu konudaki tutumunu değerlendiren Örik'e göre padişahın sultanları geç yaşta evlendirmesinin altında çeyiz, düğün, saray kurmak ve damadın masraflarının çokluğu ile saray damatlarının çoğalıp, hanedan ile farklı kimseler ve muhitler arasında kurulacak münasebetlerin doğurabileceği sakıncalardan çekilmesi gibi birçok neden yatmaktaydı⁷². Netice itibarıyla, gecikmesinde birden çok ihtimalin söz konusu olduğu bu izdivaçta, hadiselerin gelişim tarzı, Saliha Sultan'ın eşini seçme ya da fikrinin alınması gibi bir imtiyaza sahip olmak bir yana, evlendirildiğine şükrettiği intibamı uyandırmaktadır.

Aradan iki seneden fazla zaman geçtikten sonra Temmuz 1887 tarihli belgede, Saliha ve Nazime Sultanların uzayan evlenme meseleleri "*mevsim-i*

⁶⁹ Ali Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 42-45.

⁷⁰ BOA, İ. DH, nr. 956/75624, 2 Ağustos 1885/20 Şevval 1302.

⁷¹ Ali Akyıldız, *Refia Sultan*, s. 66-67.

⁷² Nahid Sırrı Örik, "Son Damatlar, Yakın Tarihten Meraklı Bir Mevzu", *Resimli Tarih Mecmuası*, 3/25, Ocak 1952, s. 1213.

izdivâcları an be an güzêrân etmekte bulunmuş”, şeklinde dile getirilmişti⁷³. Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere Abdülaziz’in kızlarının bir türlü evlendirilememesi, II. Abdülhamid üzerinde de bir baskı unsuru ve acilen yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük haline gelmişti. Nihayet Teftiş-i Askerî Komisyon-ı âlisi İkinci Reisi İsmail Hakkı Paşa’nın, nâmı diğer Kurt İsmail Paşa’nın oğlu yaveran-ı hazret-i şehriyariden Kolağası Ahmed Zülkifl Beyefendi’nin Saliha Sultan’a damat adayı olarak belirlendiği ilan edildi. Onunla birlikte kardeşlerinden evlenme çağına yeni giren Esmâ Sultan’ın, daha sonra ayrı masraf olmasın diye kendisinden yaşça bir hayli büyük olan Çerkez Mehmed Paşa ile evlendirilmesine karar verildi. Saliha Sultan’ın diğer kardeşi Nazime Sultan ise daha önceki damat adayıyla, yani İbrahim Derviş Paşa’nın oğlu Binbaşı Ali Halid Bey ile nişanlandı. Yaş itibarıyla evlenmesinin aciliyeti olmayan Zekiye Sultan’ın da Mabeyn-i Hümayun Müşiri, Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa’nın (1833-1900) oğlu yaveran-ı hazret-i şehriyariden Kolağası Ali Nureddin Beyefendi ile izdivacına karar verildi. Padişah, düğünler için hemen hazırlıklara başlanmasını⁷⁴ ve alınan kararın gazetelerde ilanını emretti⁷⁵. Namzetlerin gazetelerde ilan edilmesi padişahın artık bu evliliklerin yapılmasında kararlı olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim Damat adayı Derviş Paşazâde Ali Halid Bey ile Gazi Osman Paşa’nın oğullarından Zekiye Sultan ile nişanlı Ali Nureddin ve daha sonra Naime Sultan ile evlenecek Kemaleddin Beylere de üçüncü rütbeden Nişan-ı Osmanî verildi⁷⁶. Damat olacakları kararının ardından hızlı bir şekilde yükselmeye devam eden Ahmed Zülkifl Bey, Ali Halid Bey ve Nureddin Bey’in rütbeleri birer derece yükseltildiği gibi aynı gün hepsine birinci rütbeden birer Mecidî Nişanı da ihsan edildi⁷⁷. Ayrıca âdet olduğu üzere, 1889 yılında Binbaşı Ah-

⁷³ BOA, İ.DH, nr. 1038/81665, 14 Temmuz 1887/2 Temmuz 1303.

⁷⁴ Ali Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 47; BOA, İ. DH, nr. 1122/87682, 13 Şubat 1889/12 Cemazeyilahir 1306.

⁷⁵ BOA, İ. DH, nr. 1051/82525, 29 Eylül 1887/11 Muharrem 1305.

⁷⁶ BOA, İ.DH, nr. 1096/85941, 19 Ağustos 1888/11 Zilhicce 1305. II. Abdülhamid devrin en önemli simalarından Mabeyn Müşirliği dairesinin sorumluluğunu verdiği Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa’nın iki oğlunu saraya damat yaparak, sıhriyet yoluyla damatları ve aslında çok takdir ettiği, gücünden yararlanmak istediği babalarını daha sadık bir bende haline dönüştürdü (Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 70-71; Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, yay. haz. Ahmet Zeki İzgöer, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2017, s. 46).

⁷⁷ Ali Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 246.

med Zülkifl'e damatlık maaşı olmak üzere aylık 10.000 kuruş (5.700 \$) sıhriyet maaşı bağlandı⁷⁸. 1896 tarihinde de yine damatlardan Ferik Ahmed Zülkifl Paşa, Ali Halid Paşa ve Nureddin Paşa'ya Murassa Mecidi Nişanı ihсан edildi⁷⁹. Damatlara usulen rütbe ve nişanlar verildiyse de bunlar önceki devirlerdeki saray damatları gibi kilit vazifelerde bulunamadıklarından, devlet işlerinde ve siyasette etkili değillerdi. Hatta büyük çoğunluğunun hiçbir resmi vazifesi olmadığı gibi sivil olanlar Şura-yı Devlet'e devam ederken, askerlerin tamamı yaveran-ı hazret-i şehriyari, yani padişah yaveriydi⁸⁰. Devlet bürokrasisinde önceki devirlerdeki damatlar gibi önemli vazifelerde bulunmayan Ahmed Zülkifl Bey, 1890 yılında binbaşılıktan, kaymakamlığa; bir sene sonra da miralaylığa; akabinde de mirlivalığa terfi etti⁸¹. 3 Haziran 1895/22 Mayıs 1311 tarihinde Mirliya Ahmed Zülkifl Paşa ferikliğe terfi edildi⁸². Yine 10 Aralık 1903/20 Ramazan 1321 tarihinde diğer damatlarla birlikte Damad-ı Şehriyari Ahmed Zülkifl Paşa'ya müşirlik rütbesi tevcih kılındı⁸³. Bu sayede, askerî rütbelerin en yükseğine sahip olarak⁸⁴, bir manada kariyerinin zirvesine çıktı. Damatlığı sayesinde binbaşılıktan, müşirliğe kadar yükselen Ahmed Zülkifl Paşa, açıkta müşir iken tasfiye sonrasında binbaşı rütbesine tenzil ve II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) değişen siyasi atmosferin neticesinde, 31 Ekim 1909/18 Teşrinievvel 1325 tarihinde görevinden istifa etmek zorunda kaldı⁸⁵.

3.b. Nikâhı ve Dügünü

Saliha Sultan'ın nikâhı, kızkardeşi Nazime Sultan ile aynı günde, yani 19 Mart 1889/17 Receb 1306 Pazartesi günü, Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi tarafından Yıldız Sarayı'nda kıyıldı. Mihr-i muaccel ve mihr-i müecceli 1.001'er kese, yani 500.500 kuruş (285.285 \$) olarak belirlendiği nikâhta, âdet olduğu

⁷⁸ BOA, İ.DH, nr. 1133/88488, 27 Nisan 1889/15 Nisan 1305.

⁷⁹ BOA, Bâbiâli Evrak Odası (BEO), nr. 760/56967, 10 Mart 1896/27 Şubat 1311; BOA, İ. TAL, nr. 92/63, 10 Mart 1896/27 Şubat 1311.

⁸⁰ Nahid Sırrı Örik, "Son Damatlar, Yakın Tarihten Meraklı Bir Mevzu", s. 1212-1213.

⁸¹ BOA, İ. DH, nr. 1179/92238, 19 Mayıs 1890/7 Mayıs 1306; BOA, İ. DH, nr. 1226/96018, 11 Mayıs 1891/29 Nisan 1307; BOA, İ. DH, nr. 1280/100786, 4 Temmuz 1892/22 Haziran 1308.

⁸² BOA, İ. TAL, nr. 80/59, 3 Haziran 1895/22 Mayıs 1311.

⁸³ BOA, İ. TAL, nr. 318/72, 10 Aralık 1903/20 Ramazan 1321.

⁸⁴ Ali Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 249.

⁸⁵ BOA, BEO, nr. 3658/274296, 4 Kasım 1909/22 Teşrinievvel 1325.

üzere gelin ve damat vekilleri tarafından temsil edildi. Saliha Sultan'a Darüsaade Ağası Mehmed Yaver Ağa, Damat Ahmed Zülkifl Bey'e de Serasker Ali Sâib Paşa vekâlet etti. Saliha Sultan'ın şahitlerinden birisi Divan-ı Hümayun Tercümanı Necib Efendi, diğeri de ikinci musahib Muzaffer Ağa idi. Damada da Dahiliye Nazırı Münir Paşa ve Ticaret ve Nafia Nazırı Zihni Paşa şahitlik etti⁸⁶.

Sûr-ı hümayunlarda, düğünün başlamasını müteakib, velime cemiyeti adı altında ziyafetler verilirdi. Osmanlı devlet ricâli, şeyhülislam gibi üst düzey görevlilerin yanı sıra sefirler de kendilerine belirlenen günlerde ziyafete iştirak ederlerdi. Saliha, Nazime, Zekiye ve Esmâ Sultanların düğün ziyafetlerinin 2 Nisan 1889/1 Şaban 1306 Salı gününden itibaren başlayacağı devrin gazetelerinde ilan edildi⁸⁷. Âdet olduğu üzere Mabeyn-i Hümayun'da verilen ziyafette yapılacak dua için dua edenlerin kendilerine has kıyafetleriyle, ricâlin de üniformaları ve nişanlarıyla törenin başlama saatinden evvel burada hazır bulunmaları emredildi⁸⁸. Sultanların evlendiği ve sarayda ricâlin katıldığı bir ziyafetin verildiği haberi Avrupa matbuatında da yer buldu⁸⁹.

2 Nisan 1889/1 Şaban 1306 Salı günü Yıldız Sarayı'nda başlayan sultanların düğün ziyafetlerinde, Şeyhülislâm Ömer Lütfi Efendi, Şura-yı Devlet azasından Şerif Abdullah Paşa, Seyyid Fazıl Paşa, Şeyh Zafir Efendi, görevde olan ve sâbık Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri Mabeyn'de hazır bulundular.

⁸⁶ BOA, Yıldız Perakende Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y. PRK. TŞF), nr. 2/59, 19 Mart 1889/17 Receb 1306. Sultanların nikâh şahitlerini gösteren bir başka evrakta, Saliha Sultan'ın şahitlerinden birisi "Tercüman Münir Paşa" şeklinde verilmiştir. Ancak bu belgede yer alan isimlerin hem açıkça verilmemesi hem de Sultan'ın şahidinin Tercüman Münir Paşa ve hemen altında yer alan damadın şahidinin de Dahiliye Nazırı Münir Paşa olarak kaydedilmesi, bir katip hatası olduğunu düşündürdüğünden, diğeri kullanılmıştır (Krş. BOA, Yıldız Perakende Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y. PRK. SGE), nr. 2/101, lef 4; BOA, Y. PRK. TŞF, nr. 2/59, 19 Mart 1889/17 Receb 1306). Öztuna ise Sultan'ın izdivaç tarihini 20 Nisan 1889 şeklinde hatalı vermiştir (Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, s. 281). Aslında padişah, nikâhları kıyılmak üzere Sultanları 17 Şubat 1889 tarihinde Mabeyn'e çağırıştı. Ancak tespit edilemeyen bir nedenden ötürü bahsi geçen tarih yerine, yukarıda zikredilen tarihte nikâhlar kıyıldı (Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 52-53).

⁸⁷ BOA, İ. DH, nr. 1051/82525, 29 Eylül 1887/11 Muharrem 1305; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 3241, 1 Nisan 1889/30 Receb 1306, s. 2; *Mürüvvet*, nr. 269, 1 Nisan 1889, s. 1.

⁸⁸ BOA, İ. DH, nr. 1128/88162, 31 Mart 1889/29 Receb 1306; BOA, İ. DH, nr. 1128/88163, 31 Mart 1889/29 Receb 1306.

⁸⁹ *La Figaro*, nr. 100, 10 Avril 1889; *La Croix*, nr. 1797, 11 Avril 1889.

Törende, dualar edildikten sonra yemek yenildi ve topluluk dağıldı. Akşam ise Sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa (1832-1913), önceki sadrazamlar ve üst düzey bürokratlar davete katıldı⁹⁰. Çarşamba akşamı sûr-ı hümayunlarda uygulanageldiği üzere yabancı ülkelerin elçileri ile Osmanlı Devleti'nde görev yapan yabancı memurlar ile Sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa, Mabeyn-i Hümayun Müşiri Gazi Osman Paşa, Serkurena Osman Bey, yaverlerden Derviş Paşa ve Fuad Paşa, Doktor Mavroyani ve Hariciye Müsteşarı Artin Paşa, Şehremini Mazhar Paşa, askeri ricâl, Şura-yı Devlet üyelerinden birkaçı ve bazı itibarlı kimselere mükemmel ziyafetler verildi⁹¹. Yemeğe iştirak edemeyen Patrikler ise sûr-ı hümayunun bitiminde, yani Cumartesi günü teşrifatçı aracılığıyla davet edilerek padişah tarafından kabul edildi⁹². Saat altı civarlarında gerçekleşen bu kabule, Rum Patriği, Ermeni Patriği, Ermeni Katolik Patriği ve Hahambaşı kaymakamı da katılarak, padişaha şükranlarını sundular⁹³.

Sultanlar Çarşamba günü saraylarını teşrif ettiler. Cuma gecesi, yani Perşembe günü akşamı Mabeyn dairesinin alt katındaki misafir odasında alaf-ranga bir sofraya kuruldu. Padişahın, damatları kabul ettiği bu ziyafete Osman Beyefendi, Hacı Ali Beyefendi, Doktor Mavroyani Paşa, teşrifati efendi, Süleyman Paşa, Kemal Bey, Neşet Bey, Ragıb Bey, Veli Rıza Paşa ve Nuri Paşa katıldılar. Ziyafetten sonra, damatlar teker teker kendilerine eşlik eden Münir Paşa, Hacı Ali Bey, Veli Rıza Paşa ve Ragıb Bey ile bundan sonra birlikte yaşayacakları sultanların saraylarına gittiler. Aynı akşam damatların babaları Osman, Derviş ve İsmail Paşalar ise sultanların sarayında yemekte bulundular⁹⁴. Üç gün süren sûr-ı hümayunda müderrislerle, Mevlevi Şeyhi, diğer şeyhler, Meclis-i Meşâyih reisi ve azaları gibi kimselere atiyeler verildi. Yıldız

⁹⁰ *Mürüvvet*, nr. 270, 2 Nisan 1889, s. 1; Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 54.

⁹¹ *Mürüvvet*, nr. 272, 4 Nisan 1889, s. 1-2; *Mizân*, nr. 91, 4 Nisan 1889, s. 893. Alman ve İtalyan sefirleri, ailevi birtakım durumlarını ve seyahate çıkacaklarını beyan edip, mazeret sunmuşlardı (BOA, Y. PRK. BŞK, nr. 15/38, 27 Mart 1889/25 Receb 1306). Ancak, gazetede çıkan haberde davete katılanlar arasında İtalyan Sefiri de zikredilmiştir. Çarşamba gecesi ziyafete iştirak eden devlet ricâli ve yabancı devletlerin temsilcilerinin geniş bir listesi için bkz. *Mürüvvet*, nr. 272, 4 Nisan 1889, s. 1-2.

⁹² BOA, Sadâret Defterleri (A.}.d), nr. 366, vr. 63a.

⁹³ *Mürüvvet*, nr. 275, 8 Nisan 1889, s. 1.

⁹⁴ BOA, A. }. d, nr. 366, vr. 62b-63b; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 3245, 5 Nisan 1889/4 Şaban 1306, s. 2.

Sarayı civarındaki medrese ve mektep ve karakollara akşam yemekleri gönderildi⁹⁵. Bunlar arasında Mekteb-i Sultani, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, bütün askeri okul talebelerine, Darüşşafaka ve Sanayi Mektebi talebelerine dahi padişahın emriyle Hazine-i Hassa tarafından karşılanan erzaklarla ziyafetler verildi. Muallimler ile talebeler de padişahın bu yüce gönüllülüğü ve ikramı karşısında “*padişahım çok yaşa*” nidalarıyla sevinç ve minnetlerini ifade ettiler⁹⁶. Yanı sıra Asakir-i Berriye, Asakir-i Bahriye ve medrese talebelerine de çeşit çeşit yemekler ve helvalar ikram edildi. Fakirler ve muhtaçlara da yemekler verildi⁹⁷. Talebeler padişahın askeri mekteplere gönderdiği erzağa karşılık teşekkürlerini içeren bir arzuhal sundular⁹⁸. Ziyafetlere harcanan toplam meblağ ise yaklaşık 192.068 kuruşu (109.478 \$) buldu⁹⁹.

Düğünün en renkli anlarından birisi ise ünlü İtalyan sanatçılarından Ristori'den¹⁰⁰ sonra İstanbul'a gelen en ünlü İtalyan aktör Ernesto Rossi'nin¹⁰¹ gösterileriydi. Avrupa'da sergilediği komedi ve dram temsillerinde ün salmış İtalyan aktör Ernesto Rossi ve ekibi bu esnada İstanbul'da Tepebaşı Tiyatrosu'nda sahne almaktaydı¹⁰². Rossi, sultanların düğünü şerefine Tepebaşı Tiyatrosu'nda iki gece Osmanlı tebaası ve yabancılara oyunlar sergileyeceğini

⁹⁵ BOA, A.}.d, nr. 366 vr. 63 b.

⁹⁶ *Mürüvvet*, nr. 274, 6 Nisan 1889, s. 1.

⁹⁷ *Mürüvvet*, nr. 273, 5 Nisan 1889, s. 1-2.

⁹⁸ BOA, Y. PRK. TŞF, nr. 2/62, 3 Nisan 1889/22 Mart 1305.

⁹⁹ Ali Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 55n.

¹⁰⁰ Adelaide Ristori (1822-1906) hakkında bilgi için bkz. Metin And, *Türkiye'de İtalyan Sahnesi İtalyan Sahnesinde Türkiye*, Metis Yayınları, İstanbul 1989, s. 69-73.

¹⁰¹ 1827 senesinde doğan ve tam adı Ernesto Fortunato Giovanni Maria Rossi olan sanatçı, 1896 yılında öldü. 1852 yılında ünlü İtalyan oyuncu Adelaide Ristori ile birlikte oynamaya başlamış, kısa sürede İtalyan klasikleri ve Shakespeare trajedilerinde büyük ün yapmıştır. (Metin And, “Eski İstanbul'da Ünlü Bir İtalyan Oyuncusu”, *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, C. XI, S. 123, Aralık 1961, s. 142. Rossi'yi önemli kılan hususlardan birisi de üç ciltlik anılarında, Osmanlı Devleti'nde oynadığı oyunları ve buradaki sahne hayatını aktarmasıdır (Rossi'nin anılarından alıntılar için bkz. And, *Türkiye'de İtalyan Sahnesi*, s. 33-37; Metin And, “II. Abdülhamit ve Tiyatro”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XI, S. 122, Kasım 1961, s. 85; Metin And, “Eski İstanbul'da Ünlü Bir İtalyan Oyuncusu”, s. 142). Ernesto Rossi'nin fotoğrafı için bkz. Ek 3.

¹⁰² Ernesto Rossi, diğer yabancı tiyatro grupları gibi oynayacağı oyunlar için Osmanlı Devleti'nden izin talep etmiş, ancak *Kral Lear* ve *Louis XI* oyunları sakıncalı bulunduğundan ruhsat alamamıştı (BOA, İ.DH, nr. 1127/88048, 26 Mart 1889/24 Receb 1306; BOA, Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HR), nr. 11/71, 26 Mart 1889/24 Receb 1306). Rossi'nin anılarından aktaran And, tiyatrocunun

açıkladı¹⁰³. Düğünün ikinci günü, Tepebaşı bahçesi müdürü Buluryan Efendi tarafından sancaklar ve kandiller ile süslenerek, saat ikide bando tarafından Hamidiye Marşı çalındı ve fişekler atıldı. Binlerce yerli ve yabancı insandan oluşan halk ücretsiz olarak bahçeye gelip, eğlendi. Akabinde halkla birlikte birçok sayılı kimsenin de izlediği *Donna Romantica*, yani Romantik Kadın adlı oyun Mösyö Rossi tarafından sahnelendi. Ertesi gece de aynı şekilde halkın yoğun katılımıyla eğlenceler devam etti ve Rossi tarafından bu kez *Sullivan* adlı oyun sahnelendi¹⁰⁴. Ayrıca şenlikler esnasında padişahın nice görkemli merasimler yapması temennileriyle edilen dualara ilaveten aşağıdaki dörtlük gazetede yer buldu¹⁰⁵:

Ey şehinşâh-ı mâ' delet-unvan
 Seni itsin hamiyete Hakk şâyân
 Sâye-i adl ü şefkatinde hemân
 Olsun Osmanlılar bütün handân

3.c. İkametgâhı

Sıra âdet olduğu üzere, evlenecek sultanlara ikametgâh tahsis etmeye gelmişti. Saliha ve Nazime Sultanlara Mercan'daki Sadrazam Âli Paşa'nın konağı tahsis edildi. Yan yana ikamet edecek Saliha ve Nazime Sultanlar için yeniden düzenlenen Âli Paşa Konağı'nın her iki tarafına ahşaptan birer köşk ve müştemilat, binanın dokusuna uygun bir biçimde, Daire-i Askeriye Kalfası Ohannes Efendi tarafından inşa edildi¹⁰⁶. Evlenecekler arasında padişahın kızının da olması bu kez işlerin sıkı takip edilmesini sağladı ve Zekiye Sultan'ın

Hamlet, Macbeth ve Neron'u da oynayamadığını kaydeder (And, Türkiye'de İtalyan Sahnesi, s. 33; And, "II. Abdülhamid ve Tiyatro", s. 85; Metin And, "Eski İstanbul'da Ünlü Bir İtalyan Oyuncusu", s. 142).

¹⁰³ *Mürüvvet*, nr. 271, 3 Nisan 1889, s. 2. Ayrıca Ernesto Rossi'nin, Sultan II. Abdülhamid'e teşekkürü için bkz. BOA, Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM), nr. 15/40, 7 Nisan 1889.

¹⁰⁴ *Mürüvvet*, nr. 272, 4 Nisan 1889, s. 2; *Mürüvvet*, nr. 273, 5 Nisan 1889, s. 2.

¹⁰⁵ *Mürüvvet*, nr. 270, 2 Nisan 1889, s. 1.

¹⁰⁶ Serap Sunay, "Bir Sadrazam Konağının Değişim ve Dönüşümü: Mercan'da Âli Paşa Konağı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV/1, 2020, s. 275-276.

sarayı ile diğer sultanlara tahsis edilen konaklarının tamiratının hangi aşamada olduğuna dair bilgi istendi¹⁰⁷. Toplam 7.200 lirayı (410.400 \$) bulan tamirat masrafının büyük kısmını 5.800 lira (330.600 \$) ile Saliha ve Nazime Sultanlara mahsus Âli Paşa Konağı'nın tamiri teşkil etti¹⁰⁸. Konağın iki kısmının da tefrişi için 500.000 kuruşluk (285.000 \$) ilk keşif bedelinden, 41.400 kuruş (23.598 \$) tasarruf edilerek, toplam 458.600 kuruş (261.402 \$) harcandı¹⁰⁹. İki sultana ait birer salon ve birer yemek salonu dışında, yaklaşık 80 odanın bulunduğu devasa konak, namına bir yenisini ekleyerek, "çifte saraylar" şeklinde de anılmaya başlandı¹¹⁰.

Birinci daire olarak adlandırılan Saliha Sultan'a ait kısımda yer alan gelin odası ve yatak odasına has zemini göğez renkli, kılapdanlı, yaldızlı, çiçekli kumaşlardan farbelalı perdeler ile aynı kumaştan imal edilen sultan ve eşinin dinlenip, kitap okuyabileceği kanepeler, koltuk, sandalye gibi eşyalar mevcuttu. Sultan'ın yatak odasında ise her dönem kıymetli addedilen ve fiyatından dolayı genellikle sarayda, konak ve yalılarda kullanılan Gördes halısı seriliydi. Dekorasyon tercihlerinden Saliha Sultan'ın bir hayli sevdiği anlaşılan mavi rengin hâkim olduğu salonda; beyaz çiçekli farbelalı perde, sırma tül ve misafirlerini ağırlyacakları veya keyif kahvesi yudumlayacakları mavi zemin üzerine beyaz yaldızlı kumaşlarla döşenmiş kanepeler, koltuk ve sandalyeler tercih edilmişti. Eşyalarından anlaşıldığı kadarıyla Avrupaî tarzda döşenen salonun merkezinde yer alan büyük yaldızlı tepeli ayna, gösterişinin yanı sıra muhtemelen içerisini daha geniş göstermek ve aile efradının buluşma ve misafirlerin kabul mekânı olduğundan, herkesin üstüne başına çeki düzen vermesini de sağlayan bir obje görevini görmekteydi. Aynanın tamamlayıcısı yaldızlı taşlı konsol ise Saliha Sultan'ın, aşağıda izah edildiği gibi, meraklı olduğunu bildiğimiz zengin sofra takımlarını barındırmalıydı. Aydınlamak için yirmi dört mumlu büyük avize; Saliha Sultan'ın üzerinde ailesine ve misafirlerine çeşitli ikramların yapıldığı yaldızlı ve taşlı orta sehpası ile aralıklı yol halısı salondaki yerlerini almışlardı. Çeşitli ziyafetlerin verildiği yemek odasında da salona uyumlu olarak mavi sarı sopalı beyaz çizgili farbelalı

¹⁰⁷ BOA, İ.DH, nr. 1038/81642, 19 Temmuz 1887/27 Şevval 1304; BOA, Yıldız Hususi Maruzat (Y.A. HUS), nr. 204/74, 21 Temmuz 1887/29 Şevval 1304.

¹⁰⁸ BOA, Hazine-i Hassa Depo Müdürlüğü (HH. DPO), nr. 4/8, 25 Eylül 1887/7 Muharrem 1305. Sultanlar için yeniden düzenlenen Mercan Sarayı'nın tamirat ve inşaat hesabı için ayrıca bkz. HH. d. , nr. 6012, s. 19, 24, 40.

¹⁰⁹ BOA. HH. d. , nr. 22172, 21 Mayıs 1889/9 Mayıs 1305.

¹¹⁰ Serap Sunay, "Bir Sadrazam Konağının Değişim ve Dönüşümü", s. 275-277.

perde; yıldızlı korniş, yıldızlı ayna ve bu kez mekân daha küçük olduğundan on sekiz mumlu avize tercih edilmişti. Saliha Sultan'ın sarayında, odaların büyüklüğüne göre dokuz, on iki ve on sekiz mumlu avizeler de mevcuttu. Saliha Sultan'ın sarayının diğer kısımları ise sarı, mor, göğez, mavi ve tonları gibi daha ziyade canlı, değişik renk ve desenli kumaşlardan perdeler ile onlarla uyumlu kanepeler, koltuklar, köşeler, minderler, sandalyeler ve yıldızlı kornişleri olan benzer eşyalarla döşenmiş odalardan ibaretti. Sarayın genelinde kullanılan istanbul halılarının dışında, dokuma halılar ve şal örnekli dokuma halılar seriliydi¹¹¹. Eşya ve kumaş seçimlerinden, Saliha Sultan'ın parlak ve gösterişli eşyalardan hoşlandığını söylemek mümkündür.

Bahsedilen ihtişama rağmen, tespit edilen bir belgeden aslında Saliha Sultan'ın kardeşiyle birlikte oturmaya pek de gönüllü olmadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, İstanbul'da yaşanan büyük 1894 depreminden sonra sultanların ikamet ettikleri Mercan sarayındaki hasarı tespit etmek üzere Hazine-i Hassa'dan kalfa ve mühendisler gönderildi. Yapılan incelemede, depremden zarar gören ve önceden de onarılması gereken yerlerin toplam 150.835 kuruşa (98.042 \$) yapılabileceği ifade edildi. Bunların dışında sultanların kendilerine ait olan kısımların bahçelerine birer köşk yapılması planlandı. Nazime Sultan'a ait kısım sarayın mimarisine uygun bir tarzda inşa edilerek, toplamda 116.275 kuruşa (75.579 \$) mal olunabilecekti. Ancak Saliha Sultan, kendisine ait tarafa ilave bir köşkün yapılmasını istemediğini bildirdi. Padişah, Saliha Sultan'ın bu davranışının altında başka bir yere geçme arzusunun yattığını bilmekteydi. Bu nedenle "ancak diğer münasib mahal olmadığı gibi yeniden bir yer mübayaasına da hâlihazır hazine müsaid olmadığından müşarüni-leyha sultanlar hazerâtinin her ikisine de icabında ikamet etmeleri ve her türlü tehlikeden muhafaza edilmiş olmaları için birer köşk yaptırılması hususuna" irade buyruldu¹¹². Sultanlar, depremden hasar gören Mercan'daki saraylarından ayrılmak zorunda kaldı. Saliha Sultan, Sahrayıcedit'te Selanik Valisi Zihni Paşa'nın ve Nazime Sultan da Çamlıca Tophanelioğlu'ndaki Üryanizade Esad Efendi'nin köşkünde geçici bir müddet ikamet ettikten sonra

¹¹¹ BOA. HH. d. , nr. 22171, 7 Nisan 1889/6 Şaban 1306. Defterde, eşyaların cinsi ve adedi kaydedilmesine rağmen, fiyatları hakkında bir malumat olmadığından, Saliha Sultan'ın dairesine harcanan meblağ tam olarak tespit edilememiştir.

¹¹² BOA, Yıldız Perakende Hazine-i Hassa (Y. PRK. HH), nr. 28/7, 2 Eylül 1894/21 Ağustos 1310. 1894 depremi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sema Küçükalioglu Özkılıç, *1894 Depremi ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Kasım 1894'te yeniden saraylarına döndüler. Sadrazam Mehmed Ali Paşa'nın¹¹³ eşi Âdile Sultan'ın vefatıyla, boşalan Salıpaazarı'ndaki sarayı, içindeki bazı eşyalarıyla birlikte 8 Temmuz 1900 tarihinde II. Abdülhamid'in emriyle, Saliha Sultan'a tahsis edildi¹¹⁴. Böylece Saliha Sultan'ın tek başına bir saraya sahip olma isteği de gerçekleşmiş oldu.

3.d. Çeyizi

Düğünlerdeki önemli kalemlerden ve masraf kapılarından birisi de evlenecek sultanlar için özenle hazırlanan çeyizlerdi. Diğer taraftan maliyenin içinde bulunduğu vaziyetten ötürü hazineye büyük yük bindiren düğün harcamalarında mutlak tasarrufa gidilmesi, masrafların Maliye Hazinesi tarafından karşılanması ve hazırlıkların kış gelmeden yapılması gereği her fırsatta ısrarla vurgulanmaktaydı. "Kaide-i tasarrufiyyeye tamamıyla riâyet" etmek için masraflara dair bir defter hazırlanması görevi Hazine-i Hassa Nazırı Agob Paşa'ya verildi. Belirlenen tarihte düğün yapılabilmesi için söz konusu inşaat ve tamiratların bir-iki ay içinde tamamlanması gerekiyordu ki bunun için de para lazımdı. Ancak söz konusu masraflar için Maliye Hazinesi'nden tahsis edilen toplam 45.060 liranın (2.568.420 \$) hazinece bir kerede karşılanamayacağı aşikâr olduğundan, haftada 7.500'er lira (427.500 \$) verilerek altı hafta zarfında tamamlanması kararlaştırıldı¹¹⁵. Sonuç olarak 60.080 liraya (3.424.560 \$) mal olan dört sultanın toplam düğün masrafından her bir sultanın payına düşen 15.020 liralık (856.140 \$) bir masraf yapılmıştı. Bunlardan Zekiye Sultan'ın harcamalarının, hazineye daha fazla yük olmamak için, II. Abdülhamid'in kendi hazinesinden karşılanacağı belirtilmişti. Ancak Akyıldız, Agob Paşa'nın tahsisatın harcamalara yetmediği gerekçesiyle hazineden

¹¹³ Mehmed Ali Paşa hakkında bkz. Serap Sunay, *Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)*, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2015.

¹¹⁴ Ali Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 155-157.

¹¹⁵ Ali Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 48; BOA, İrade Meclis-i Mahsûs (İ.MMS), nr. 94/3931, 29 Eylül 1887/11 Muharrem 1305; BOA, İ.DH, nr. 1049/82435, 27 Eylül 1887/9 Muharrem 1305.

fazladan 14.000 lira (798.000 \$) talep etmesinin, aslında Zekiye Sultan'ın düğün masraflarının da Maliye Hazinesi tarafından karşılandığı manasına geldiğini ifade eder¹¹⁶.

Evlenen Saliha, Nazime, Zekiye ve Esmâ Sultanlara aynı kalemlerden müteşekkil, kişiye özel olmaktan uzak, adeta standart hissini uyandıran birer çeyiz takımı hazırlandı. Çeyiz takımlarında her bir sultana takdim edilen mücevherler bir adet murassa taç, bir çift murassa küpe, bir adet bilezik, bir pırlanta yüzükten ibaretti ve değeri 3.000 liraydı (171.000 \$). Samur, kakum kürklerle sırma, inci ve elmas ile süslü entari, sırma ve inci işlemeli fotin gibi elbiseler 2.500 liraya (142.500 \$) mal edilmişti. 150 lira (8.550 \$) değerindeki nişan takımı ise gümüş kulplu tepsi, 1 top şal, altın murassa sigara tabakası, altın murassa sigaralık ve kadife üzerine sırma ve inci işlemeli fes puşidesinden ibaretti. Damatlara verilmesi âdet olan keten gömlek, iç çamaşırları, ipekli boyun bağı, çorap, gümüş berber takımları, samur ve kakum kürk, gibi eşyaların bedeli ise 120 liraydı (6.840 \$). Mefruşat giderleri 2.500 lira (142.500 \$) ve düğün yemeği de 300 lira (17.100 \$) idi¹¹⁷. Oysa yüzyılın ilk yarısında 1840 yılında yapılan ve hazineye büyük külfet getiren Atiyye Sultan'ın cariyelerine verilen hediyelerle birlikte hazırlanan görkemli çeyizinin hazineye maliyeti bir deftere göre 7.443.061 kuruş (6.773.185 \$), diğerinde ise 6.756.961 kuruş (6.148.834 \$)¹¹⁸ yani, her halükarda dört sultanın toplam düğün masraflarından fazlaydı. Keza 1845 yılında evlenen Âdile Sultan'ın son derece görkemli olan çeyiz takımı için 3.032.159 kuruş (2.547.013 \$) harcanmıştı¹¹⁹. 1857 yılında evlenen Refia Sultan'ın çeyiz masrafları Kırım Savaşı'nın etkileri ve

¹¹⁶ Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 48-49. Agop Paşa'nın talep ettiği meblağın harcanacağı kalemler ve tutarları ise 200.000'er kuruş (118.000 \$) Saliha, Nazime ve Esmâ Sultanlara verilecek atiyeler, 120.000 kuruş (70.800 \$) dört saraydaki düğün ziyafetlerinin mutfak masrafı, 140.000 kuruş (82.600 \$) satın alınacak kiler takımları, 48.000 kuruş (28.320 \$) damatlara mahsus eşya bedeli, 200.000 kuruş (118.000 \$) mefruşat ve tabak takımları, 174.000 kuruş (102.660 \$) tamiratların tamamlanması ile terzi ve sair masraflar ve 118.000 kuruş (69.620 \$) sultanların ikametgâhları için alınacak eşyalardan ibaretti (BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), nr. 36/49, 4 Aralık 1888/selh Rebiulevvel 1306).

¹¹⁷ Çeyizin detayları ve tam listesi için bkz. Akyıldız, *Nazime Sultan*, s. 49-52; 363-369.

¹¹⁸ Serap Sunay, "Tanzimat'ın İlk Saray Düğünü: Sultan II. Mahmud'un Kızı Atiyye Sultan'ın Ahmed Fethi Paşa ile Evlenmesi", *Belleten*, LXXVII/278, Nisan 2013, s. 135, 140-141.

¹¹⁹ Serap Sunay, *Damat Mehmed Ali Paşa*, s. 53.

dış borçlanmalara rağmen 150.000 lira, (7.050.000 \$) yani yıllık devlet bütçesinin yaklaşık olarak %1,7'sine tekabül eden dev bütçeli bir düğündü¹²⁰.

4. Saliha Sultan'ın Evliliği, Sürgünü ve Vefatı

Saliha Sultan ve Ahmed Zülkifl Paşa elli üç sene, yani yarım asırdan fazla evli kaldılar. Çiftin evlilik hayatları hakkında çok fazla malumata sahip değilsek de Örik, onların mutsuz bir beraberliği olduğunu; Saliha Sultan'ın genç ve yakışıklı eşine ömrü boyunca sadık kaldığını fakat Ahmed Zülkifl Paşa'nın, Sultan'ın üzerine saraydan bir cariyeyi odalık seçtiğini ifade eder¹²¹. Açıba da Saliha Sultan'ın başlarda eşinden pek memnun olmadığını, ancak zamanla kaderine razı olduğunu ifade eder¹²². Evladından yana da şanslı gül-meyen Saliha Sultan, Fındıklı Sarayı'na taşındıktan sonra Kâmile Hanımsultan'ı (1890-1896) dünyaya getirdi. Ancak küçük yaşta verem hastalığına tutulan Kâmile Hanımsultan henüz 6 yaşına gelmeden vefat etti. Önce annesinin akabinde de evladının kaybıyla derin bir keder yaşayan Saliha Sultan, bir daha evlat sahibi olamadı. Muhabbetle bağlı olduğu ve çok iyi anlaştıkları söylenen ağabeyi Yusuf İzzeddin Efendi'nin vefatıyla (1916) iyice sarsılan Saliha Sultan'ın yakın olduğu başka şehzade ve sultan olmadığından, kendisi gittikçe içine kapandı ve kederli bir ruh haline büründü¹²³.

Otuzlu yaşlarının sonlarında ise çeşitli sağlık sorunları ortaya çıkan Saliha Sultan, Doktor Kanburoğlu Efendi'nin yaptığı başarılı bir yumurtalık kesesi operasyonu geçirdi¹²⁴. II. Meşrutiyet'in ilanı ile Fındıklı'daki sarayının hemen yanındaki binanın Meclis-i Umumi'ye tahsis olunmasından çok rahatsız olan Saliha Sultan "Bir gün burayı elimden alacaklar diye korkuyorum" sözleriyle, başına gelecekleri tahmin etmişti. Nitekim 1917 senesinin kış aylarında Fındıklı'daki sahil sarayından çıkarılan Saliha Sultan, bir müddet Hatice Sultan'ın ikamet ettiği ve ardından okul olarak hizmet veren fiziki koşulları

¹²⁰ Ali Akyıldız, *Refia Sultan*, s. 78.

¹²¹ Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, s. 28, 98-99.

¹²² Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin*, s. 154. Açıba, bilhassa Saliha Sultan'ın zor zamanlarında kendisiyle sık sık mektuplaştıklarını belirtmektedir. Ancak söz konusu mektupların nerede oldukları ya da akıbetlerine dair bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

¹²³ Leyla Açıba, *Bir Çerkes Prensesinin*, s. 155, 157. Kâmile Hanımsultan, Sultan II. Mahmud Türbesi'nde medfundur (Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, s. 281).

¹²⁴ BOA, Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ), nr. 38/71, 10 Mayıs 1899/29 Zilhicce 1316.

bir hayli kötü vaziyette olan Ortaköy Sarayı'na nakledildi. Yaşadığı üzüntüler ve sağlıksız koşullar, verem hastalığına tutulan Saliha Sultan'ın rahatsızlığını daha da arttırdı¹²⁵. Saliha Sultan Berlin'de sahasında ünlü Profesör İzrail nezdinde tedavi olmak için başvuruda bulundu. Bunun üzerine toplanan tıbbi heyet, hastalığın seyrini inceledi ve hazırladıkları raporla Saliha Sultan'ın Avrupa'ya gitmesinin daha uygun olacağına karar verdi. Böylece Saliha Sultan'ın resmi unvanını asla kullanmamak ve müttefik devletler haricinde bir yere gitmeyip, doğrudan Almanya'ya varıp, tedavisi bitince de hemen İstanbul'a dönmesi şartıyla 30 Nisan 1918 tarihli yazıyla Berlin'e gitmesine izin verildi¹²⁶. Saliha Sultan'la birlikte Viyana ve Berlin'e giden eşi Damat Ahmed Zülkifl Paşa'nın seyahati için gerekli işlemlerin yapılması görevi Emniyet Müdürlüğü'ne verildi¹²⁷. Saliha Sultan, Berlin'den sonra İsviçre'de Saint-Maurice Sanatoryumu'na geçti. Oradaki tedavisinin ardından da Viyana'da kalıp, Ahmed Zülkifl Paşa ile birlikte İstanbul'a döndüler. Açba ve ailesi Saliha Sultan ile eşini Sirkeci'de karşılayıp, bir iki hafta Nişantaşı'ndaki konaklarında misafir ettiler¹²⁸.

Bir müddet sonra hastalığı nükseden Saliha Sultan, eşi Damat Ahmed Zülkifl Paşa ve maiyetindekilerle birlikte Encümen-i Âli-i Hanedan kararıyla ikinci kez İsviçre'de Saint-Maurice Sanatoryumuna gitti. Hariciye Nezareti, Saliha Sultan ve eşine siyasi pasaport tanzim etti¹²⁹. 7 Temmuz 1922 tarihinde Saliha Sultan'ın dört nedimesiyle birlikte İsviçre'ye giden çift¹³⁰, 1922 Ekim'inde Viyana'dan, İstanbul'a döndü¹³¹. Saliha Sultan, bu seyahati esnasında Çekoslovakya'dan cam ve porselen eşyalar sipariş etmiş ve döndüğünde pek güzel şeyler aldığını etrafındakilere anlatmıştı¹³². Saliha Sultan'ın bu davranışı, siparişlerin ödenmesi sorununu doğurduğu gibi aynı zamanda

¹²⁵ Leyla Açba, *Bir Çerkes Prensesinin*, s. 155-156.

¹²⁶ BOA, BEO, nr. 4513/338461, 30 Nisan 1918/19 Receb 1336.

¹²⁷ BOA, Dahiliye Seyrüsefer Kalemî (DH. EUM. SSM), nr. 21/22, 12 Mayıs 1918/12 Mayıs 1334.

¹²⁸ Leyla Açba, *Bir Çerkes Prensesinin*, s. 156.

¹²⁹ BOA, Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR. HMŞ. İŞO), nr. 236/29, 28 Haziran 1922/28 Haziran 1338; BOA, İrade Dosya Usulü (İ. DUİT), nr. 2/58, 22 Haziran 1922/22 Haziran 1338; BOA, BEO, nr. 4714/353485, 25 Haziran 1922/25 Haziran 1338; BOA, Dahiliye Asayiş Kalemî (DH. EUM. AYŞ), nr. 76/120, 27 Haziran 1922/2 Zilkade 1340.

¹³⁰ BOA, DH. EUM. SSM, nr. 50/30, 8 Temmuz 1922/8 Temmuz 1338.

¹³¹ BOA, DH. EUM. SSM, nr. 51/22, 23 Ekim 1922/23 Teşrinievvel 1338.

¹³² Leyla Açba, *Bir Çerkes Prensesinin*, s. 156.

var olma mücadelesi veren milletin içinde bulunduğu durumu çok iyi kavrayamadığı ve eski ihtişamlı günlerinin geride kaldığını kabullenemediğine işaret etmektedir. Bu hadiseden bir müddet sonra Saliha Sultan, 3 Mart 1924 tarihli kanun kapsamında diğer hanedan üyeleri gibi yurt dışına çıkarıldı. Vefasını, eşini yalnız bırakmayarak gösteren Ahmed Zülkifl Paşa sürgün listesinde 150. ve Saliha Sultan da 151. sıradaydı¹³³. Diğer hanedan üyeleri gibi Saliha Sultan ile Ahmed Zülkifl Paşa'nın da sürgün haberi gazetelerde ilan olundu. Saliha Sultan'ın, eşi Ahmed Zülkifl Paşa ve iki kadın hizmetçileriyle beraber üçüncü kafilde İtalyan seyr-i sefain kumpanyasının Milano Vapuru ile İtalya'ya gidecekleri duyuruldu. Saliha Sultan'ın kardeşi Nazime Sultan ve eşi Ali Halid Paşa, maiyetindeki kimselerle Beyrut'a gittiler¹³⁴. 60 yaşının üzerinde sürgüne giden Saliha Sultan, hanedanın en yaşlı üçüncü üyesiydi. Saliha Sultan, Ahmed Zülkifl Paşa ve maiyetindekiler Roma'dan, Şam'a oradan da Kahire'ye geçtiler¹³⁵.

Sürgünün ardından bir ay geçmişti ki Çekoslovak Hükümeti, Karlsbad'daki Harach-sche Glassfabrik adlı fabrikadan Saliha Sultan'ın sipariş ettiği cam ve porselen eşyalardan dolayı 12.200 Çekoslovak kronu borçlu olduğunu İstanbul'a bildirdi. Alacaklarını tahsil etme derdine düşen Çekoslovak yetkililer, kanun gereğince yurtdışına çıkarılan Saliha Sultan'ın borcunu kimin ödeyeceğini sormaktaydı¹³⁶. Durumu kendisine mektupla bildiren Açba, "Sultanefendi pek mahsun ve bitap olduğundan bunları şimdilik düşünmek istemediğini bana haber etmişti" ifadeleriyle Saliha Sultan'ın biçareliğini aktarmıştır. Sürgünden sonraki yaşamının izini sürmek mümkün olamayan Saliha Sultan, pek çok hanedan mensubu gibi sıkıntılı günler geçirdi¹³⁷. Saliha Sultan'ın annesini, tek evladını ve öz ağabeyi Yusuf İzzeddin Efendi'yi kay-

¹³³ Oğuz AYTEPE, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, Ankara 2002, s. 15-29.

¹³⁴ *Vatan*, nr. 326, 6 Mart 1924; *Vatan*, nr. 327, 7 Mart 1924.

¹³⁵ Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, s. 281. İngiliz belgelerinde, Saliha Sultan'ın kardeşi Nazime Sultan ile birlikte Beyrut'a gittiği de söylenmektedir (Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin İngiliz Belgelerinde Vahdeddin ve Osmanlı Hanedanı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 299).

¹³⁶ BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), nr. 119/17, 2 Ekim 1924; BOA, HR. İM, nr. 123/29, 12 Kasım 1924.

¹³⁷ Leyla AÇBA, *Bir Çerkes Prensesinin*, s. 157.

betmesi, hastalıkları ve nihayet sürgünü ile maddi manevi imkânlarının daralması gibi felaketlerin peşi sıra gelmesi, onu derin keder ve üzüntüye sürükledi. Hatta kendisinin sürgünde çektiği maddi ve manevi zorluklardan bunalıp, intihar girişiminde bulunduğu dahi rivayet edilir¹³⁸. Ömrünün son demlerini sürgünde geçiren Saliha Sultan, 1941 senesinde, 79 yaşındayken Maadi-Kahire'de vefat etti ve Kahire'deki Hidiv Tevfik Türbesi'ne defn edildi¹³⁹. Eşi Ahmed Zülkifl Paşa'nın vefat tarihi ise tespit edilememiştir¹⁴⁰.

Sonuç

Uzun fakat çileli bir hayatı olan Sultan Abdülaziz'in kızı Saliha Sultan, babasının tahta çıkmasından kısa bir süre sonra dünyaya geldi. Yukarıda yaşamından çeşitli kesitler sunulan Saliha Sultan'ın en mutlu çağı, ilk çocukluk yıllarına tesadüf etti. Bunun en somut delili, büyük bir itinayla hazırlandığı belgelerde de açıkça dile getirilen, Saliha Sultan'ın doğumu şerefine tertip edilen vilâdet-i hümayundu. Zira yukarıda karşılaştırmalı bir şekilde somut rakamlarla ele alındığı üzere, Abdülaziz'in bütün evlatları arasında en görkemli ve devasa bütçeli doğum kutlamaları Saliha Sultan için yapıldı. Şöyle ki, Saliha Sultan'ın sadece doğum şenliğinde tertip edilen ziyafet bedeli olarak sarf edilen 254.909 kuruş (122.356 \$), bazı kardeşleri için yapılan doğum harcamalarının neredeyse tamamına ya da daha fazlasına denk gelmekteydi. Bu durumda aynı babadan olan hanedan üyelerinin vilâdet-i hümayunları

¹³⁸ Nahid Sırrı Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, s. 28, 98-99.

¹³⁹ Osman Selaheddin Osmanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Hanedanı*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), İstanbul 1999, s. 46; Osmanoğlu, *Osmanlı Hanedanı'nın Kayıt Defteri*, s. 146; Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, s. 281. Sultan'ın vefatı tarihi, yaşı ve yeri hakkında farklı malumatlar vardır. Mesela Örik, Sultan'ın eşiyle birlikte Mısır'a gittiğini ve orada 80 yaşındayken vefat ettiğini yazar (Örik, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, s. 97). Sakaoğlu ise Sultan'ın 1924'te Roma'da, Şam'da ve en son Kahire'nin banliyölerinden Hilvan'da Abdülaziz'in en zengin kızıyken, parasızlıktan intihar girişiminde bulunduğu ve sıkıntılı bir yaşam sürdükten sonra 1941'de Hilvan'da vefat ettiğinin rivayet edildiğini belirtir. Ayrıca yazar, Sultan'ın vefat tarihini sehven 1841 şeklinde vermiştir (Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları: Valide Sultanlar, Hâtonlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*, 4. Baskı, Oğlak Yayınları, İstanbul 2008, s. 470).

¹⁴⁰ Osmanoğlu, *Osmanlı Hanedanı*, s. 38; Osmanoğlu, *Osmanlı Hanedanı'nın Kayıt Defteri*, s. 135.

arasındaki büyük farkın nedeni izaha muhtaç bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhtemelen ilk akla gelen ve görünürdeki neden Saliha Sultan'ın, Abdülaziz'in hem ilk hem de cülûs kızı olmasıdır. Zira padişah, yasak olmasına rağmen, henüz şehzadeyken dünyaya gelen ilk evladı Şehzade Yusuf İzzeddin'e, doğal olarak, herhangi bir şenlik tertip edememiştir. Ancak kanaatimizce asıl neden tahta yeni geçen padişahın, iktidarının kudretini ispat ve pekiştirmek amacıyla, devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılara rağmen, Saliha Sultan'ın doğumunda hiçbir masraftan kaçınmayıp, bilakis vilâdet-i hümayun geleneğini şaşaalı bir şekilde tatbik etmeyi tercih etmiş olabileceğidir. İhtimallerden birisi de ekonomik sebeplerden bağımsız olarak, padişahın ilk evlatları kadar özenli şenlikler düzenlemeyi zaruri görmemesidir. Sebep ne olursa olsun bu çalışmada tespit edilen husus, Abdülaziz'in bu konudaki tutumunu zaman içinde ve kademeli bir şekilde değiştirdiğidir. Zira devletin mali sorunlarındaki artışla birlikte Abdülaziz, Saliha Sultan'ın şenliğinde nedenli mübalağalı harcamalar yaptıysa; diğer çocuklarına yapılan vilâdet-i hümayunlarda o denli tasarruflu davrandı. Yukarıda izah edildiği üzere, Saliha Sultan'ın doğumunda yapılan toplam 10.990.682 kuruş (5.275.527 \$) civarındaki masrafla, ondan on bir sene sonra dünyaya gelen Esmâ Sultan'a ve annesine hazırlanan 104.844 kuruşluk (48.228 \$) doğum takımı arasındaki yaklaşık yüz katlık uçurum, mevcut durumu en net şekliyle göz önüne sermektedir. Bu noktadan hareketle makalede, Saliha Sultan'ın şerefine düzenlenen doğum şenliklerinin mali portresi, emsalleriyle kıyaslanarak, daha anlamlı bir şekilde ortaya konuldu. Saliha Sultan'ın doğumunda verilen ziyafette kullanılan malzemelerin listesi de bir hanedan şenliğinde davetlilere ikram edilen yemekler, XIX. yüzyılda saray mutfağında kullanılan malzemeler, tüketim alışkanlıkları ve bunların ücretleri gibi hususlarda son derece kıymetli bilgiler elde etmeyi sağladı. Osmanlı hanedan tarihinde bu türden şenlikleri ortaya koymak bakımından dünyaya gelen her sultan ya da şehzade için bu denli ayrıntılı bilgilere her zaman tesadüf edilememesi de bu kıymeti bir kat daha arttırmaktadır.

Babası Sultan Abdülaziz'in vefatıyla hayatında yeni bir dönem açılan Saliha Sultan, artık eski debdebeli günlerinden bir hayli uzak bir yaşam sürmek zorunda kaldı. Yaşamındaki talihsizlikler Saliha Sultan'ın izdivaç sürecinde de peşini bırakmadı. İlk olarak babası Abdülaziz'in Saliha Sultan'ı evlendirmeden vefat etmesi ve izdivacının yeni padişah Sultan II. Abdülhamid döne-

mine kalmasıyla başlayan talihsizlikler, yukarıda da bahsedildiği üzere, Sultan için kesintisiz bir şekilde devam etti. Saliha Sultan'a farklı zamanlarda birden fazla damat adayı belirlenmesine rağmen, tespit edilemeyen nedenlerle, kendisi ancak 27 yaşında, hanedan geleneğinde geçkin sayılabilecek bir yaşta ve üçüncü denemede dünya evine girebildi. Genel tabloya bakıldığında ise XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde pek çok sahada yaşanan değişim ve dönüşüme paralel bir şekilde hanedan düğünlerinin icrasında da birtakım farklılıklar olduğu gözlemlendi. Şöyle ki, XIX. yüzyılın başı ve ortalarında daha ziyade her bir sultana özel yapılan sūr-ı hümayunların yüzyılın sonlarında bilhassa da Sultan II. Abdülhamid döneminde, tek yapılanlar olmakla birlikte, birkaç sultan birden, toplu merasimler şeklinde düzenlenmeye başlandı. Saliha Sultan'ı da etkileyen bu uygulamanın temelinde maddi tasarruf sağlama amacı yatmakla birlikte, o dönemde evlendirilecek sultan sayısının bir hayli fazla olması, sultanların babalarının hayatta olmaması gibi etkenler önemli rol oynadı. Söz konusu durumun sūr-ı hümayunlar üzerinde başka tesirleri de oldu. Bunlar arasında önceden genellikle yedi gün yapılan sultan düğünlerinin, kısaltılarak üç güne indirilmesi, çeyizlerin ve düğün merasimlerinin eskiye oranla çok daha tasarruflu ve dolayısıyla daha az görkemli olması sayılabilir. Keza Saliha Sultan örneğinden yola çıkılan bu çalışmada, incelenen belgelerde dikkati çeken en önemli hususlardan birisi, mütemadiyen düğün hazırlıklarının tasarruflu bir şekilde yürütülmesi için yapılan ihtarlardır. Söz konusu ısrardan padişahın devletin içinde bulunduğu mali darboğazı göz önüne alarak, biraz tercih biraz da zorunluluktan doğan nedenlerle düğünlerdeki harcamalar konusunda daha dikkatli olunmasını istediği görülmektedir. Bunun neticesinde de Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde saray düğünlerinin eskiye nispetle daha sâde ve gösteriştan uzak, hesaplı bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda gerçekleştirilen sūr-ı hümayunlardan bazıları masraf bakımından kıyasladığında da bu durum açıkça kendini göstermektedir. Netice itibarıyla bu çalışma, Saliha Sultan'ın vilâdetindeki abartılı şatafat ile düğünündeki sâdeliği, yani iki merasim arasında her bakımdan derin bir fark olduğunu ortaya çıkarmıştır. Aradaki farkı rakamlarla somutlaştıracak olursak, Saliha Sultan'ın doğumunda harcanan meblağ, düğünündekinin yaklaşık sekiz katından fazlasına tekabül etmektedir. Bu bakımdan devletin içinde bulunduğu mali güçlükler bir yana, sultanların düğünlerinin görkeminin babalarının tahtta ya da sağ olmalarıyla, dönemin ruhu veya padişahın kişiliği ve düşünce dünyası gibi nedenlerle

yakından ilgili olduğu gerçeği Saliha Sultan örneğinde de açık bir şekilde tezahür etmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

A. T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- Bâbiâlî Evrak Odası (BEO), nr. 760/56967; nr. 3658/274296; nr. 4513/338461; nr. 4714/353485.
- Dahiliye Asayiş Kalemî (DH. EUM. AYŞ), nr. 76/120.
- Dahiliye Seyrüsefer Kalemî (DH. EUM. SSM), nr. 21/22; nr. 50/30; nr. 51/22.
- Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), nr. 119/17; nr. 123/29.
- Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR. HMŞ. İŞO), nr. 236/29.
- Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT), nr. 1648/31, nr. 1648/32.
- Hazine-i Hassa Defterleri (HH. d), nr. 6012; nr. 19297; nr. 21795; nr. 22171; nr. 22172.
- Hazine-i Hassa Depo Müdürlüğü (HH. DPO), nr. 4/8.
- İrade Dahiliye (İ. DH), nr. 501/34100, nr. 731/50936; nr. 731/50978; nr. 733/60067; nr. 945/74816; nr. 956/75624; nr. 957/75662; nr. 957/75678; nr. 1038/81642; nr. 1038/81665; nr. 1049/82435; nr. 1051/82525; nr. 1096/85941; nr. 1127/88048; nr. 1122/87682; nr. 1128/88162; nr. 1128/88163; nr. 1133/88488; nr. 1179/92238; nr. 1226/96018; nr. 1280/100786; nr. 1295-4/102243.
- İrade Dosya Usulü (İ. DÜİT), nr. 2/58.
- İrade Meclis-i Mahsûs (İ.MMS), nr. 94/3931.
- İrade Taltifat (İ. TAL), nr. 80/59; nr. 92/63; nr. 269/59; nr. 318/72.
- Meclis-i Vala (MVL), nr. 625/31; nr. 787/84; nr. 944/1; nr. 950/27; nr. 953/24.
- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), nr. 3/34; nr. 4/34.
- Sadâret Defterleri (A.}.d), nr. 366.
- Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme (A. MKT. MHM), nr. 241/96; nr. 405/50.
- Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), nr. 5/90.
- Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS), nr. 204/74.
- Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), nr. 36/49.

- Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ), nr. 38/71.
- Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HR), nr. 11/71.
- Yıldız Perakende Hazine-i Hassa (Y. PRK. HH), nr. 28/7.
- Yıldız Perakende, Mabeyn Başkitabeti (Y. PRK. BŞK), nr. 9/38; nr. 15/38.
- Yıldız Perakende Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y. PRK. SGE), nr. 2/101.
- Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM), nr. 15/40.
- Yıldız Perakende Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y. PRK. TŞF), nr. 2/59; nr. 2/62.
- Yıldız Resmi Maruzat (Y. A. RES), nr. 30/15.

B. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter (TSMA. d), nr. 295; nr. 354; nr. 360; nr. 365; nr. 372; nr. 376; nr. 397; nr. 460; nr. 494; nr. 566; nr. 567; nr. 589; nr. 915; nr. 971; nr. 1042-1; nr. 1042-2; nr. 7514; nr. 7767/2; nr. 7781.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (TSMA. E), nr. 574/13.

II. Kaynak Eserler ve İncelemeler

- AÇBA, Leyla, *Bir Çerkes Prensesinin Harem Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- AKYILDIZ, Ali, *Nazime: Aydın ve Dindar Bir Sultan*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
- AKYILDIZ, Ali, "Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı", *Saray Harem ve Mahrem*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, ss. 13-51.
- AKYILDIZ, Ali, *Haremin Padişahu Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- AKYILDIZ, Ali, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015.
- AKYILDIZ, Ali, "Osmanlı Saltanat Veraseti Usulünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz'in Yusuf İzzeddin Efendi'yi Veliht Yapma Çabaları", *Deutsch-türkische Begegnungen/Türk Alman Tesadüfleri, Festschrift für Kemal Beydilli/Kemal Beydilli'ye Armağan*, EB-Verlag, Berlin 2013, ss. 510-538.

- AKYILDIZ, Ali, "Yûsuf İzzeddin Efendi", *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, ss. 13-16.
- AKYILDIZ, Ali, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- ALDERSON, Anthony Dolphin, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, yay. haz. Mustafa Armağan, İstanbul 1999.
- Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtîrâtı Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz. Osman Selaheddin Osmanoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012.
- AND, Metin, *40 Gün 40 Gece, Osmanlı düşünceleri, şenlikleri, geçit alayları*, Toprakbank, İstanbul 2000.
- AND, Metin, *Türkiye'de İtalyan Sahnesi İtalyan Sahnesinde Türkiye*, Metis Yayınları, İstanbul 1989.
- AND, Metin, "II. Abdülhamit ve Tiyatro", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XI, S. 122, Kasım 1961, ss. 84-85.
- AND, Metin, "Eski İstanbul'da Ünlü Bir İtalyan Oyuncusu", *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, C. XI, S. 123, Aralık 1961, ss. 142-146.
- ARSLAN, Mehmet, *Osmanlı Saray Düşünceleri ve Şenlikleri 6-7*, Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2011.
- ARSLAN, Mehmet, "Osmanlı Döneminde Padişah Çocuklarının Doğumları Münasebetiyle Yapılan Şenlikler ve Vilâdet-nâme-i Hadîce Sultan", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi, İstanbul 2000, ss. 491-526.
- AYTEPE, Oğuz, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 29-30, Ankara 2002, ss. 15-29.
- BİLGİN, Arif, *Osmanlı Saray Mutfağı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- ÇAKIR, Merve, "Osmanlı Hânedanında Doğum: Velâdet-i Hümayûn", *Topkapı Sarayı Harem-i Hümayûnu: Harem Padişahın Evi*, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul 2012, ss. 64-67.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1995.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Sürgündeki Hânedan Osmanlı Ailesinin Çileli Asrı*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016.

- EMECEN, Feridun M., “Şehzadenin Mutfağı: III. Mehmed’in Şehzadelik Döneminde Manisa Sarayına Ait Bir Mutfak Masraf Defteri”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Ed: Suraiya Faroqhi- Christoph K. Neumann, çev. Zeynep Yelçe, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, ss. 107-144.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım, “Osmanlı Devletinde Resmî Törenler ve Birkaç Örnek”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, C. 9, ss. 133-142.
- Genealogy of The Imperial Ottoman Family (2011)*, Compiled by Osman Selaheddin Osmanoğlu, Jamil Adra and Edhem Eldem, The Isis Press, İstanbul 2011.
- GÜMÜŞSOY, Emine Atılgan, *Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa (1815-1869)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- HÜLAGÜ, Metin, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin İngiliz Belgelerinde Vahdeddin ve Osmanlı Hanedanı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- KALLEK, Cengiz, “Okka”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, ss. 338-339.
- KARATEKE, Hakan T., *Padişahım Çok Yaş! Osmanlı Devletinin Son Yüzylında Merasimler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., “Fuad Paşa, Keçecizâde”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, ss. 202-205.
- OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2017.
- OSMANOĞLU, Osman Selaheddin, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Hanedanı*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR), İstanbul 1999.
- OSMANOĞLU, Osman Selaheddin, *Osmanlı Hanedanı’nın Kayıt Defteri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- ÖRİK, Nahid Sırrı, *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- ÖRİK, Nahid Sırrı, “Son Damatlar, Yakın Tarihten Meraklı Bir Mevzu”, *Resimli Tarih Mecmuası*, 3/25, Ocak 1952, ss. 1212-1216.
- ÖZKILIÇ, Sema Küçükalioglu, *1894 Depremi ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar, Türkiye, (1074-1990)*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969.

- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- PAMUK, Şevket, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları: Valide Sultanlar, Hâtuñlar, Hasekiler, Kadıñefendiler, Sultanefendiler*, 4. Baskı, Oğlak Yayınları, İstanbul 2008.
- SAMANCI, Özge ve Arif Bilgin, "II. Mahmud Dönemi İstanbul ve Saray Mutfağı", *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, ss. 325-351.
- SAMANCI, Özge, "XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Osmanlı Elitinin Yeme İçme Alışkanlıkları", *Soframuz Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Ed: Suraiya Farođhi- Christoph K. Neumann, çev. Zeynep Yelçe, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, ss. 184-208.
- SAMANCI, Özge, "19. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı", *Yemek ve Kültür*, Çiya Yayınları, Sayı:4, İstanbul 2006, ss. 37-59.
- SAZ, Leyla, *Haremde Yaşam: Saray ve Harem Hatıraları*, haz. Sedat Demir, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2010.
- SCHWEİGGER, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- SİRER, Münir, "Velâdeti Hümayun ve Beşik Alayları", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt:4, Sayı: 43, Temmuz 1953, İstanbul, ss. 2433-2436.
- SUNAY, Serap, "Bir Sadrazam Konağının Değişim ve Dönüşümü: Mercan'da Âlî Paşa Konağı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV/1, 2020, ss. 261-296.
- SUNAY, Serap, "Sûr-ı Hümayun Defterine Göre 19. Yüzyıl Saray Düşünlerine Dair Bir Değerlendirme", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:20, Sayı: 38, Aralık 2017, ss. 327-339.
- SUNAY, Serap, *Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)*, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2015.
- SUNAY, Serap, "Tanzimat'ın İlk Saray Düşünü: Sultan II. Mahmud'un Kızı Atiyye Sultan'ın Ahmed Fethi Paşa ile Evlenmesi", *Belleten*, LXXVII/278, Nisan 2013, ss. 119-154.

- Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, yay. haz. Ahmet Zeki İzgöer, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2017.
- UÇAN, Lâle, "Dolmabahçe Sarayı'nda Çocuk Olmak: Sultan Abdülaziz'in Şehzâdelerinin ve Sultanefendilerinin Çocukluk Yaşantılarından Kesitler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 14, 2019, ss. 229-258.
- ULUÇAY, Çağatay, *Harem II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1992.
- ULUÇAY, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980.
- ULUÇAY, Çağatay, "İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, İstanbul 1958, Sayı 4, ss. 199-213.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- WITHERS, Robert, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, Yeditepe, İstanbul 2010.

III. Gazeteler

Ceride-i Havadis

La Croix

La Figaro

Mizân

Mürüvvet

Takvim-i Vekayi

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Ahvâl

Tercümân-ı Hakikat

Vatan

EKLER

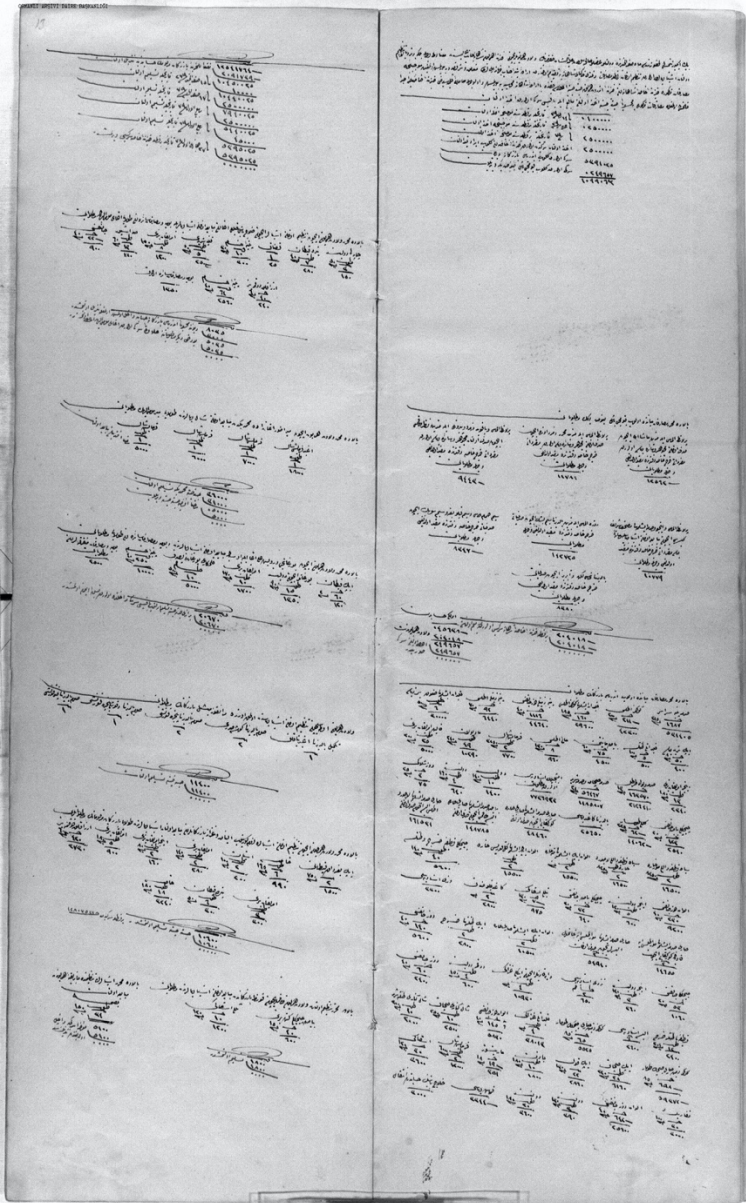
EK1: Saliha Sultan
(Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu)

EK2: Saliha Sultan'ın Eşi Kurt İsmail'in Oğlu
Ahmed Zülkifl Paşa
(*Resimli Tarih Mecmuası*, 3/25, Ocak 1952, s.
1212)

EK3: Sultan'ın Düğününde Sahne Alan
Ünlü İtalyan Tiyatrocu Ernesto Rossi
(<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84243516.r=ernesto%20rossi?rk=21459;2>)

Erişim tarihi: 7 Kasım 2017)

EK4: Saliha Sultan'ın Vilâdet-i Hümayun'u İçin Hazırlanan Eşyanın Cinsi, Mikdarı ve Meblağını Gösterir Belgenin İlk Sayfası (T SMA. d, nr. 7767/2).

“ONE SULTAN TWO CEREMONIES: SALIHA SULTAN’S BIRTH AND WEDDING
CEREMONIES”

Abstract

Being born and tying the knot are important turning points for all people and have been celebrated in many cultures for centuries with different customs and rituals. When it comes to the great empires, these ceremonies witnessed magnificent festivities. The birth and wedding ceremonies of the dynasty members, which had an important place in the Ottoman State tradition, were meticulously celebrated, too. The state used to declare the good news to its subjects through various festivals organized with great expenses, and organize entertainments that the public expected with excitement and curiosity. Congratulations from foreign states were accepted and states participated in the ceremonies with their representatives. In this article, Sultan Abdülaziz (1861-1876)’s first daughter Saliha Sultan’s birth and wedding ceremonies were handled by making use of the archive documents, the newspapers of the period and the secondary sources that provided very valuable information on this subject. In this way, it was possible to examine the ceremonies in question through the parameters directly affecting the ceremonies such as the changing balances in the dynasty and the financial situation of the state as well as the two different ceremonies that took place in the second half of the 19th century and the differences between them and a Sultan’s portrait of the ceremonies.

Keywords

Sultan Abdülaziz, Saliha Sultan, Son-in-law Ahmed Zülkifl Pasha, Birth, Feast, Marriage Ceremony, Ceremony..